https://jhr.ui.ac.ir/?lang=en
Journal of Historical Researches
E-ISSN: 2476-3306
Document Type: Research Paper
Vol. 17, Issue 4, No.68, Winter 2026
Received: 09/09/2025 Accepted: 12/11/2025

An Analysis of the Social Origins of Endowments in Sari Based on Pre-Constitutional Documents (1210–1324 AH)

Hamidreza Aryanfar*
Assistant Professor, Department of History, Iranology Foundation, Tehran, Iran
Aryanfar@iranology.ir

Farshid Noroozi
PhD in the History of Islamic Iran, Payam Noor University, Tehran, Iran
Farshidnoroozi20@gmail.com

Abstract
The present study investigates the social origins of endowments in Sari during the pre-Constitutional Qajar era (1210–1324 AH), with a focus on the analysis of donors' titles and occupations recorded in endowment documents. Information concerning the donors and their fathers was extracted from 268 documents and analyzed through qualitative content analysis of historical texts. The results indicate the participation of a wide spectrum of social strata—from artisans, guild members, and merchants to religious scholars, local landowners, and notable urban figures—in the process of endowment creation. The diversity of occupational and titular references within the documents reflects the multi-layered social structure of traditional Sari society. The inclusion of professions such as *bezaz* (cloth dealer), *blacksmith*, *grocer*, *cloth weaver*, *perfumer*, and *merchant* highlights the key role of the urban middle classes in establishing endowments. Findings reveal that endowments in Sari during the Qajar period served as both a means of reproducing individual and familial status and a mirror of the city's complex class hierarchy. With the active involvement of guilds, religious elites, women, and small-scale landowners, endowment activity extended beyond the monopoly of the traditional elite and became a dynamic mechanism for expressing class identity, reinforcing social cohesion, and reflecting pre-Constitutional social change.

Keywords: Qajar period, Sari, Endowments, Endowment Documents, Social Origin.

Introduction
As one of the most enduring institutions in Islamic societies, waqf (endowment) has historically played multifaceted roles in resource organization, wealth distribution, and the reproduction of social status. In Iran, scholarly attention has often focused on its jurisprudential, economic, or religious dimensions; however, endowment can also be understood as a socio-cultural mechanism linking religious practice with systems of power, class, and identity. Examining endowment documents thus offers insights not only into legal or religious

* Corresponding author

2476-3306 © University of Isfahan
This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

10. 10.22108/jhr.2025.146610.2847

structures but also into the social fabric and internal power dynamics of a community.

Sari, a prominent administrative, religious, and political center in Mazandaran during the Qajar era, provides an ideal case study for such an investigation. Its diverse population and layered social composition made it a vibrant arena of civic and religious interaction. The pre-Constitutional endowment documents of Sari constitute a valuable corpus for tracing class positions and social affiliations through the recorded titles and occupations of donors and their fathers. These texts—imbued with formal legal language—link personal, familial, and institutional relationships and offer a mirror of the city's social hierarchy.

Accordingly, this research addresses the question: To what extent do Sari's pre-Constitutional endowment documents reflect the class and social positions of donors, and what do they reveal about the broader social structure and power relations of the time? By reconstructing donors' social origins through an analysis of their titles and occupations, this study clarifies the pattern of class participation in the institution of endowment and its connection to urban power mechanisms. Preliminary findings suggest that, beyond religious or charitable motives, endowment served as a social field for expressing class identity, establishing family status, and engaging in the local power network.

Materials and Methods

Theoretically, this study draws upon historical sociology and perspectives that interpret religious institutions as social actions embedded in power and class relations. In light of Vygotsky's activity theory, individuals derive self-understanding and identity through interactions within social and cultural structures; similarly, the act of endowment reflects the interplay between personal piety, status aspirations, and institutional frameworks.

Two analytical concepts underpin the research:

1. **Social origin** – representing the donors' class and status within the Qajar social hierarchy.
2. **Titles and occupations** – serving as empirical indicators of donors' social standing and economic function.

Occupations connect donors to systems of production and livelihood, while titles signify religious, administrative, or familial prestige. Through systematic examination of these variables, a detailed reconstruction of class composition and status reproduction in Qajar-era Sari becomes possible. Methodologically, this study employs qualitative content analysis of 268 historical endowment documents preserved in the Archives of the General Department of Endowments and Charity Affairs of Mazandaran. From each document, data concerning the donor's name, father's name, title(s), and occupation(s) were extracted, categorized, and analyzed thematically to reveal patterns of social origin and status continuity.

Research Findings

The findings indicate the participation of diverse social groups in the formation of endowments—from traditional craftsmen **(**2azzaz**,** blacksmith**,** knifemaker**,** bookbinder**,** palandoz**,** attar**,** coppersmith**,** indigo seller) to professionals (physician**,** swordsmith**,** sadr**,** muezzin). Mercantile occupations, such as merchant (15 cases) and grocer (3 cases), held a prominent share, revealing the central role of the urban middle classes. The documents also reference civil and military titles—such as biglerbeigi**,** sardar 2oazzam al-dawlah**,** nazim**,** yuzbashi**,** and solohan—particularly among donors' fathers, signifying the involvement of privileged strata in the waqf process.

Analysis further highlights the intergenerational continuity of social status: inherited religious or honorific titles (Sheikh**,** Mullah**,** Akhund) among donors' fathers point to the transmission of symbolic capital and social prestige across generations. In cases where both donor and father bear clerical titles, the preservation of religious identity and family reputation is especially evident. Out of 268 documents, 83 include occupational data and 226 specify titles for donors. In 78 documents, donors' fathers are named, with 37 specifying their occupations. This distribution underscores the diversity of both professional and symbolic affiliations in the donor population.

Collectively, the data reveal that the waqf institution in Qajar Sari acted as a cross-class platform linking guilds, religious communities, women, and local elites—serving as one of the key channels for civic participation. The variety of titles and occupations mirrors the transitional and multi-tiered class structure of the city on the eve of the Constitutional Revolution. Endowment practices, while rooted in long-standing religious

traditions, also enabled broader social engagement and contributed to the formation of shared religious, economic, and cultural spaces in the urban landscape.

Discussion of Results and Conclusion

The analysis demonstrates that endowment activities in Sari transcended individual or familial motives, exerting wide-ranging effects on the city's social, cultural, and economic structures. First, they fostered social solidarity and local cohesion by addressing communal needs—supporting the poor, maintaining mosques, funding schools, and sustaining religious and cultural institutions. Such activities nurtured mutual trust and inter-class cooperation, particularly in a medium-sized urban context like Sari, and reinforced a sense of collective identity.

Second, endowments served as vehicles for the transmission of religious and moral values. The prevalence of religious titles and occupations among benefactors reflects the intergenerational preservation of spiritual prestige and the embedding of moral norms within the fabric of daily life. Third, endowments had significant economic implications**.** Many were established in the form of markets, shops, agricultural lands, or financial assets that simultaneously provided income for donors' families and stimulated local economic activity. These endowments generated employment, improved access to services, and mitigated inequalities—creating what may be termed socioeconomic capital. Finally, the participation of female benefactors—though numerically smaller—had symbolic importance, showcasing women's agency in public and charitable spheres. Their involvement in educational and religious projects expanded the boundaries of civic engagement and demonstrated the inclusive potential of the waqf institution.

Overall, the endowments of Sari during the Qajar period functioned as both reflections and instruments of social structure—linking piety, economy, and class identity. They not only reinforced local cohesion and religious culture but also paved the way for broader civic participation, offering a nuanced understanding of urban social dynamics on the eve of Iran's Constitutional transformation.

پژوهش‌های تاریخی
سال هفدهم، شماره چهارم (پیاپی ۶۸)، زمستان ۱۴۰۴، ص ۳۸-۱
تاریخ وصول: ۱۴۰۴/۶/۱۸ ، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۸/۲۱

مقاله پژوهشی

واکاوی خاستگاه اجتماعی واقفان شهر ساری در اسناد وقفی پیشامشروطه (۱۳۲۴-۱۲۱۰ق)

حمیدرضا آریان‌فر * ، استادیار گروه تاریخ، بنیاد ایران‌شناسی، تهران، ایران
Aryanfar@iranology.ir
فرشید نوروزی، دکتری تاریخ ایران اسلامی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران
Farshidnoroozi20@gmail.com

چکیده

پژوهش حاضر با هدف واکاوی و تحلیل خاستگاه اجتماعی واقفان شهر ساری در دورهٔ قاجار پیشامشروطه، و با تمرکز بر بررسی القاب و مشاغل مندرج در اسناد وقفی این دوره سامان یافته است. در این اسناد، اطلاعات خاستگاه اجتماعی واقفان و پدرانشان استخراج شده و مبنای تحلیل قرار گرفته است. روش تحقیق استفاده‌شده در این مقاله، تحلیل محتوای کیفی اسناد تاریخی است و داده‌ها ازطریق داده‌کاوی ۲۶۸ سند وقفی برجای‌مانده از این دوره گردآوری شده است. در طی این دوره طیف گسترده‌ای از اقشار اجتماعی، از پیشه‌وران، اصناف و بازرگانان گرفته تا عالمان دینی، مالکان محلی و برخی چهره‌های ممتاز شهری، در فرایند وقف مشارکت داشته‌اند. تنوع القاب و مشاغل به‌کاررفته در اسناد، بیان‌کنندهٔ گوناگونی جایگاه طبقاتی واقفان و بازتاب‌دهندهٔ ساختار چندلایهٔ جامعهٔ سنتی ساری در این دوره است. ثبت مشاغلی نظیر «بزاز»، «آهنگر»، «بقال»، «ارسی‌دوز»، «عطار» و «تاجر» گویای نقش برجستهٔ طبقات متوسط شهری در ایجاد موقوفات است. یافته‌ها نشان می‌دهد وقف در ساری عصر قاجار، عرصه‌ای برای بازتولید منزلت و جایگاه اجتماعی فرد و بازتابِ ساختار و تعلق طبقاتی چندلایه‌ای بوده که با مشارکت گستردهٔ اصناف، دین‌داران، زنان و خرده‌مالکان، فراتر از انحصار نخبگان سنتی عمل کرده است. این نهاد، هم‌زمان آیینهٔ تحولات اجتماعی شهر در آستانهٔ مشروطه و ابزاری برای تثبیت هویت گروه‌های مختلف بوده است.

واژه‌های کلیدی: دورهٔ قاجار، ساری، واقفان، اسناد وقفی، خاستگاه اجتماعی.

* نویسندهٔ مسئول

2476-3306 © University of Isfahan
This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

10.22108/jhr.2025.146610.2847

۱- مقدمه

۱-۱- بیان مسئله

وقف، به‌عنوان نهادی دیرپا در تاریخ جوامع اسلامی، نقشی چندوجهی در سازمان‌دهی منابع، توزیع ثروت، و بازتولید منزلت اجتماعی ایفا کرده است. در ایران بررسی تاریخی این نهاد اغلب بر جنبه‌های فقهی، اقتصادی و کارکردهای مذهبی آن متمرکز بوده است؛ بااین‌حال، وقف را می‌توان فراتر از این حدود، به‌منزلهٔ سازوکاری اجتماعی–فرهنگی نگریست که در آن، کنش مذهبی با مناسبات قدرت، طبقه و منزلت پیوند می‌خورد. در این چهارچوب، تحلیل اسناد وقفی، نه‌فقط به فهم کارکردهای اقتصادی یا دینی، به بازسازی ساختارهای اجتماعی و روابط درونی جامعه در یک بافت تاریخی خاص یاری می‌رساند. شهر ساری، به‌عنوان یکی از مراکز مهم ایالت مازندران در دورهٔ قاجار، جایگاهی اداری، مذهبی و سیاسی درخور توجه داشت. تنوع جمعیتی، حضور نهادهای دیوانی و دینی فعال، و ساختار اجتماعی چندلایه، آن را به بستری مناسب برای بررسی کنش واقفان در فرایند تولید و تخصیص وقف بدل ساخته است. در این میان، اسناد وقفی برجای‌مانده از دورهٔ پیشامشروطه در ساری، منبعی کم‌نظیر برای شناسایی موقعیت طبقاتی و خاستگاه اجتماعی واقفان از خلال القاب و مشاغل آنان به شمار می‌آید؛ داده‌هایی که می‌توان مستقیم از متن سند و در نسبت با زبان حقوقی آن استخراج کرد از پیوند میان فرد، خانواده و ساختار قدرت در جامعه حکایت دارند؛ ازاین‌رو، مسئلهٔ اصلی پژوهش حاضر آن است که اسناد وقفی ساری در دورهٔ قاجار پیشامشروطه تا چه اندازه بازتاب‌دهندهٔ خاستگاه طبقاتی و موقعیت اجتماعی واقفان‌اند و این بازتاب چه تصویری از ساختار اجتماعی و مناسبات قدرت در شهر ساری ارائه می‌دهد؟ هدف این پژوهش، بازسازی خاستگاه اجتماعی واقفان از رهگذر تحلیل القاب و مشاغل واقفان و پدران آنان در اسناد وقفی است تا از خلال آن، الگوی مشارکت طبقات گوناگون اجتماعی در نهاد وقف و نسبت آنان با سازوکارهای قدرت شهری روشن شود. تحلیل مقدماتی نشان می‌دهد که فرهنگ وقف در این دوره، نه‌تنها عرصه‌ای برای کنش دینی یا خیریه، میدانی برای ابراز هویت طبقاتی، تثبیت منزلت خانوادگی و مشارکت در ساختار قدرت محلی بوده است.

۱-۲- بحث نظری

به‌لحاظ نظری می‌توان پژوهش حاضر را در پیوند با رویکردهای جامعه‌شناسی تاریخی به نهادهای دینی و کنش‌های اجتماعی تبیین کرد. در نظریهٔ فعالیت (Activity theory) ویگوتسکی (Lev Vygotsky)، فرد در تعامل با ساختار اجتماعی به درک کامل از خویشتن و جامعه دست می‌یابد؛ بدین معنا که هویت و کنش‌های فردی در بستر روابط اجتماعی شکل می‌گیرند و در تعامل با فرهنگ و نهادهای موجود معنا می‌یابند (Nieto, 2010). در این چهارچوب، وقف را می‌توان نوعی کنش اجتماعی معنادار دانست که در آن، انگیزهٔ مذهبی با مقاصد منزلتی و اقتصادی در هم می‌آمیزد و به بازتولید ساختارهای اجتماعی یاری می‌رساند. در این مطالعه، دو مفهوم کلیدی مبنای تحلیل قرار گرفته است:

۱. خاستگاه اجتماعی واقفان که ناظر بر موقعیت طبقاتی و منزلتی آنان در ساختار اجتماعی دورهٔ قاجار است؛

۲. القاب و مشاغل که شاخص‌های بازشناسی موقعیت اجتماعی افراد است.

مشاغل، پیوند واقفان با ساختار تولید و معیشت، و القاب، بازتابی از منزلت دینی، اداری یا خانوادگی آنان در نظر گرفته شده است. از رهگذر تحلیل این

دو شاخص می‌توان بازسازی نسبتاً دقیقی از ترکیب طبقاتی واقفان و سازوکارهای بازتولید منزلت اجتماعی در شهر ساری ارائه داد.

۳-۱- پیشینهٔ پژوهش

مطالعات وقف در ایران بیشتر به جنبه‌های فقهی، اقتصادی یا کارکردی آن پرداخته و کمتر به تحلیل اجتماعی واقفان از منظر خاستگاه طبقاتی توجه شده است. مرور آثار موجود نشان می‌دهد که اشاره به طبقهٔ واقفان در بیشتر مواقع به‌صورت ضمنی و محدود بوده است. ورنر (۱۳۷۸) در مقالهٔ «زنان واقف در تهران»، بیشتر واقفان دورهٔ قاجار را از طبقهٔ برخوردار، مانند اشراف، تجار و روحانیان طراز اول معرفی کرده است. احمدی (۱۳۸۹) در کتاب *وقف و گسترش امور درمانی با تکیه بر اسناد وقفی تهران* با اشاره به پیشینهٔ وقف برای امور درمانی به بررسی جنبه‌های انسان‌دوستانه وقف ازجمله برای مداوای بیماران و امور درمانی مانند هزینهٔ پزشک و پرستار، تهیهٔ دارو، و درج اطلاعات واقفان در جدولی جداگانه پرداخته است. ایرانخواه (۱۳۹۴) نیز در کتاب *وقف‌نامه‌های بانوان مشهد در دورهٔ قاجاریه*، بیشتر واقفان را از قشر متوسط جامعه دانسته که موقوفات آنان بازتابی از باورهای مذهبی عمیق است. شاه‌حسینی و معیری (۱۳۹۸) در مقالهٔ «زنان و وقف؛ مطالعهٔ موردی شهر تهران در دورهٔ قاجاریه و پهلوی» و نیز ملک‌زاده و افرافر (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «کارکرد موقوفات زنان از مشروطه تا پایان دورهٔ پهلوی اول» تأکید دارند که واقفان دورهٔ قاجار و پهلوی اول بیشتر از میان طبقات اعیان و اشراف برخاسته‌اند. افزون‌بر این، نوروزی و همکاران (۱۴۰۲) نیز در مقالهٔ «ویژگی‌ها و مصارف موقوفات زنان ساری و بارفروش در دورهٔ قاجار» به بررسی موقعیت اجتماعی زنان واقف در این منطقه پرداخته‌اند. باوجود این تلاش‌ها، تاکنون پژوهشی جامع که به‌طور نظام‌مند خاستگاه اجتماعی واقفان را در سطح محلی و بر پایهٔ داده‌های اسناد وقفی تحلیل کند، انجام نشده است. پژوهش حاضر در پی پُر کردن این خلأ علمی است و می‌کوشد با اتکا بر داده‌های مستند، تصویری از ترکیب طبقاتی واقفان ساری در دورهٔ قاجار پیشامشروطه ارائه دهد.

۴-۱- روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع مطالعات تاریخ اجتماعی و با رویکردی توصیفی-تحلیلی انجام شده است. روش اصلی آن، تحلیل محتوای کیفی اسناد تاریخی و هدف آن، استخراج و تفسیر داده‌های اجتماعی از متون وقفی با تمرکز بر القاب و مشاغل واقفان است تا بر مبنای آن، خاستگاه طبقاتی آنان بازسازی شود. فرایند پژوهش در سه مرحله انجام گرفته است:

- **گردآوری داده‌ها:** منبع اصلی داده‌ها مجموعه‌ای از ۲۶۸ سند وقفی[1] تنظیم‌شده در شهر ساری پیش‌از مشروطه است که در بایگانی ادارهٔ کل اوقاف و امور خیریه مازندران نگهداری می‌شود (ادارهٔ کل اوقاف و امور خیریه مازندران، بی‌تا). از هر سند، داده‌هایی ازقبیل نام واقف، نام پدر، القاب و مشاغل استخراج شده است.

- **تنظیم و کدگذاری داده‌ها:** داده‌های گردآوری‌شده در قالب جدولی نظام‌مند سامان‌دهی و کدگذاری شده‌اند. در این مرحله، هر لقب یا شغل براساس ماهیت و پیوند آن با ساختار اجتماعی، در یکی از چهار دستهٔ اصلی زیر جای گرفته است:

[1] اسناد وقفی استفاده‌شده در این پژوهش، برگرفته از پروندهٔ الکترونیک فعال در آرشیو سازمان اوقاف و امور خیریهٔ کشور است.

۱. مشاغل صنفی (حِرَفی و تجاری)؛

۲. عنوان‌های دینی (روحانیان و متولیان امور شرعی)؛

۳. مناصب اداری و دیوانی؛

۴. القاب منزلتی و افتخاری.

– **تحلیل داده‌ها:** تحلیل کیفی محتوای اسناد با بهره‌گیری از روش مقایسهٔ درون‌متنی و بین‌سندی انجام شده است؛ بدین معنا که داده‌های القاب و مشاغل در هر سند با سایر اسناد مقایسه و براساس بافت تاریخی و ساختار طبقاتی شهر ساری در دورهٔ قاجار تفسیر شده‌اند. در این مرحله، برای اعتباربخشی تحلیلی، از مفهوم‌بندی‌های جامعه‌شناسی تاریخی دربارهٔ طبقات شهری ایران در قرن سیزدهم هجری بهره گرفته شده است. درمجموع، این روش با هدف شناسایی و تبیین شاخص‌های منزلتی و طبقاتی واقفان در یک بافت محلی (ساری دورهٔ قاجار پیش‌از مشروطه) به کار گرفته شده است. محدودیت‌هایی نظیر ابهام برخی عنوان‌ها و نبودِ داده‌های مکمل دربارهٔ شماری از واقفان وجود داشته، اما تلاش شده است با استناد به قراین درونی اسناد و مقایسهٔ متقاطع داده‌ها، از دقت و اعتبار نتایج اطمینان حاصل شود.

۲– القاب واقفان ساری در دورهٔ قاجار

از میان منابع مختلفی که جامعه‌شناسان به‌عنوان عاملی مهم در ساخت هویت فردی و اجتماعی به آن اشاره کرده‌اند، نقش و تأثیر یک عامل به‌عنوان نماد هویت، و سازندهٔ آن جدی گرفته نشده و آن هم، مفهوم لقب است (احمدی، ۱۳۸۸، ص. ۱۱). «لقب‌ها» در متون تاریخی و اجتماعی، یکی از انواع واژه‌های ارزشی‌اند که به‌منزلهٔ ابزار زبانی برای نسبت دادن ارزش، منزلت و اعتبار به افراد عمل می‌کنند. نسبت دادن لقب به شخص، بازتابی از جایگاه او در ساختار اجتماعی است و می‌تواند برداشت فرد از خویش را دگرگون کند و او را به ایفای نقشی سوق دهد که جامعه از او انتظار دارد. به عبارت دیگر، القاب نقش نمادین و عملکردی دارند؛ یعنی هم بیان‌کنندهٔ هویت و جایگاه اجتماعی فردند و هم در بازتولید و تثبیت این جایگاه نقش فعال ایفا می‌کنند (گافمن، ۱۳۹۱، ص. ۸۳؛ Becker, 1963, p. 52). این موضوع نشان می‌دهد که انتخاب یا تعلق لقب به یک فرد، فرایندی اجتماعی و فرهنگی است که ازطریق آن، جامعه معیارها، ارزش‌ها و توقع‌های خود را به افراد منتقل می‌کند. در اسناد وقفی شهر ساری، القاب مذهبی و اجتماعی همچون «حاجی»، «کربلایی»، «مشهدی»، «آقا» و «میرزا» نمونه‌هایی از این کارکردند. این القاب، منزلت مذهبی، اقتصادی یا فرهنگی واقفان را منعکس و شبکه‌های خانوادگی، وابستگی‌های محلی و جایگاه آنان را در جامعهٔ شهری نیز مشخص می‌کند؛ برای مثال، لقب «حاجی» یا «کربلایی» علاوه‌بر دلالت بر انجام سفر زیارتی، نشانهٔ توان اقتصادی و احترام اجتماعی نیز بوده و هویت مذهبی و فرهنگی فرد را تثبیت می‌کرده است. لقب «میرزا» نشان‌دهندهٔ تحصیلات مکتبی یا مشاغل دفتری و وابستگی به نهادهای دیوانی و آموزشی بود، و لقب «آقا» بیان‌کنندهٔ منزلت اجتماعی و احترام عمومی فرد در میان طبقات متوسط و سنتی جامعه بود. با توجه به داده‌های اسناد وقفی، این القاب در بازتولید هویت و سرمایهٔ اجتماعی خانواده‌ها نقش تعیین‌کننده داشتند. خانواده‌هایی که اعضای آنان لقب‌های مذهبی یا اجتماعی داشتند، توانستند جایگاه خود را در شبکه‌های محلی تثبیت کنند و دسترسی به منابع اجتماعی و اقتصادی را تسهیل سازند. به‌این‌ترتیب، القاب، ضمن معرف وضعیت فردی واقفان، ابزارهایی برای بازتولید و تداوم سرمایهٔ فرهنگی، مذهبی و اجتماعی در نسل‌های بعدی به شمار می‌آمدند.

واکاوی القاب واقفان (جدول ۱)، در اسناد وقفی نشان می‌دهد که الگوهای نام‌گذاری و اطلاق القاب به افراد، ازسویی از ساختارهای اجتماعی، منزلت دینی، جایگاه اقتصادی و روابط قدرت در این دوره تأثیر گرفته است و ازسویی دیگر به‌محض آنکه لقبی برای شخصی به کار می‌رود آن فرد دارای وجهۀ اجتماعی و به نمادی برای معرفی هویت شخصی بدل می‌شود (احمدی، ۱۳۸۸، ص. ۱۱). در این پژوهش، از مجموع ۲۶۸ واقف شناسایی‌شده، ۴۴ نفر بدون لقب بوده و نام آنان بدون هرگونه عنوان یا پیشوندی ثبت شده است. جدای از این دسته، ۲۲۴ واقف دارای لقب بوده‌اند که توزیع این القاب، تصویری از الگوهای فرهنگی و طبقاتی شهر ساری در این دوره ارائه می‌دهد.

جدول ۱: اطلاعات و آمار واقفان شهر ساری، پیشامشروطه

ردیف	واقف	لقب واقف	سال وقف	کلاسۀ اوقافی
۱	امهانی زوجۀ آقا شیخ سلیم	ام	۱۲۰۹ق	م/۱۳۹
۲	حاجیه نواب خانم	حاجیه	۱۲۱۶ق	ن/۱
۳	نجیبه خواتون صبیۀ مشهدی میر عبدالله بارفروشی	خاتون	۱۲۱۶ق	ن/۹
۴	آقا میر عبدالله ساروی بن میر آقا بزرگ	آقا	۱۲۱۸ق	ع/۴۱
۵	آقا شیخ جعفر بن ملا حسن کنیمی	شیخ	۱۲۱۸ق	ظ/۱۴
۶	میرزا ابوتراب بن علی فضل برک ابن آقا ضحی کنیمی	میرزا	۱۲۲۳ق	ک/۷
۷	میرزا رمضان علی نوری	میرزا	۱۲۲۷ق	ج/۴
۸	مشهدیه خواتون صبیۀ مرحوم قاسم سواسری	مشهدی	۱۲۲۸ق	خ/۱۲
۹	کربلائی مرادعلی بن ملا شاه محمد باکر	کربلایی	۱۲۴۱ق	ج/۴
۱۰	حاجی میر آقا بیگ بن حاجی میر محمد حسین درواری	حاجی	۱۲۴۱ق	الف/۱۶
۱۱	حاج مصطفی خان	حاجی	۱۲۴۴ق	خ/۲
۱۲	آقا میرزا محسن بن آقا اسمعیل	میرزا	۱۲۴۲ق	م/۶۱
۱۳	آقا میر رمضان بن آقا میر محمد گرمستانی	آقا	۱۲۴۳ق	ر/۳۱
۱۴	شهربانو خانم مشهور به ننه خانم زوجۀ میرزا لطفعلی مستوفی	خانم	۱۲۴۶ق	ش/۶
۱۵	مشهدی بلال علی‌آبادی و آقا سید صادق آهنگر	مشهدی-آقا	۱۲۴۷ق	ب/۱۵
۱۶	میرعظیمی	میر	۱۲۴۸ق	ع/۵۸
۱۷	حاجی ملا آقا بابا	حاجی	۱۲۵۱ق	الف/۲۳
۱۸	فاطمه خانم و اسکندر...	خانم	۱۲۵۱ق	ف/۴
۱۹	اسدالله خان بن محمد شریف خان اشرفی	خان	۱۲۵۲ق	الف/۶۳
۲۰	میرزا محمد حسین صدر	میرزا	۱۲۵۴ق	م/۶۲
۲۱	حاجی علی اکبر تاجر ساروی	حاجی	۱۲۵۶ق	ع/۵۱
۲۲	حاج عیسی خان بن کربلائی خداداد	حاجی	۱۲۵۶ق	ع/۴۰
۲۳	سلطان بیگم خانم بنت فتحعلی شاه قاجار	سلطان-بیگم	۱۲۵۶ق	س/۱
۲۴	حاج هاشم قنداق‌تراش	حاجی	۱۲۵۷ق	–
۲۵	حاج محمد علی اشرفی	حاجی	۱۲۵۷ق	م/۴۰
۲۶	حاجی علی اکبر تاجر ابن کربلائی مطلب قصاب ساروی	حاجی	۱۲۵۷ق	ع/۵
۲۷	حاجی محمد صادق حسب	حاجی	۱۲۵۸ق	م/۲۱
۲۸	حاجی عبدالرسول	حاجی	۱۲۵۸ق	ع/۱

ردیف	واقف	لقب واقف	سال وقف	کلاسهٔ اوقافی
۲۹	گوهر تاج بن ملک آراء	تاج	۱۲۵۸ق	۴/گ
۳۰	حاج امامقلی گردشی سوادکوهی	حاجی	۱۲۶۰ق	۲۴/الف
۳۱	میرزا نظام حکیم باشی	میرزا	۱۲۶۰ق	۶/ن
۳۲	میرزا عباس خان شهیر به نشاطی خان	میرزا	۱۲۶۰ق	۲۹/ع
۳۳	میرزا هدایت‌الله بایع کلائی سوادکوهی	میرزا	۱۲۶۰ق	۲۴/الف
۳۴	محمد قلی میرزا ملک آراء	ملک آراء	۱۲۶۱ق	۲/م
۳۵	حاجی درویش علی	حاجی	۱۲۶۱ق	۳/د
۳۶	کربلائی عباس، کربلائی قاسم بن کربلائی اسمعیل درکابی	کربلایی	۱۲۶۱ق	۱۲/ع
۳۷	مشهدی شاه محمد بقال کرجوئی	مشهدی	۱۲۶۲ق	۴/ش
۳۸	خیرالنسا زوجهٔ میرزا ملا علی	خیرالنسا	۱۲۶۳ق	۱۱/خ
۳۹	کربلایی ابراهیم مازندرانی بن محسن	کربلایی	۱۲۶۴ق	۱۵۹/الف
۴۰	سیده زهرا بنت حاجی میرعظیم	سیده	۱۲۶۵ق	۱۰/ز
۴۱	آقا محمد علی (میرزا آقا) بن کربلایی میرزا جولائی فریمی	میرزا	۱۲۶۵ق	-
۴۲	حاجی ملا عبدالله بن ملا مؤمن کیاسری	حاجی	۱۲۶۵ق	۲۱/الف
۴۳	میرزا اسدالله میرزا بن مریخ شاه	میرزا	۱۲۶۶ق	۵۹/الف
۴۴	حاجی حیدر علی تاجر ساروی	حاجی	۱۲۶۶ق	۴۳/ح
۴۵	آقا حسن قنداق‌تراش فرزند حاجی هاشم قنداق‌تراش ساروی	آقا	۱۲۶۷ق	۴/ح
۴۶	کربلایی ابراهیم شمشیرگر ساروی	کربلایی	۱۲۶۷ق	۱۵۹/م
۴۷	استاد خانجان خیاط ساروی بن استاد ابوطالب ساروی	استاد	۱۲۶۷ق	۷/خ
۴۸	ماه بی بی خانم زوجهٔ مشهدی علی محمد جویباری	خانم	۱۲۶۷ق	۳۵/م
۴۹	ملا میرزا علویکلائی	میرزا	۱۲۶۸ق	۱۹/م
۵۰	حاجی ابوالقاسم تاجر ساروی	حاجی	۱۲۶۸ق	۱۴/الف
۵۱	کربلائی رجب عطار	کربلایی	۱۲۶۹ق	۲۲/ر
۵۲	آقا سید حسین صباغ ولد آقا میر تقی	آقا	۱۲۶۹ق	۴۲/ح
۵۳	آقا محمد یوسف ابن حاجی محمد مهدی ساروی	آقا	۱۲۶۹ق	۳۸/م
۵۴	کربلائی محمد هادی بن محمد سلیم آبندانسری	کربلایی	۱۲۶۹ق	۹۴/م
۵۵	کلثوم خانم زوجهٔ محمد قلی میرزا ملک آراء	خانم	۱۲۶۹ق	۲/ک
۵۶	کربلائیه نه نه قز بنت کربلائی میرزای قراباغی	کربلائیه	۱۲۶۹ق	۱۸/ن
۵۷	حاجی اسماعیل تاجر نیل‌فروش ساروی	حاجی	۱۲۶۹ق	۲/الف
۵۸	مشهدی محمد، محمد حسن بن حاج آقا بابا تاجر ساروی	مشهدی	۱۲۷۰ق	۱۰۵/م
۵۹	حاج میرزا خانجان افراپلی الاصل ساروی المسکن	حاجی	۱۲۷۰ق	۳/خ
۶۰	مراد بیک	بیگ	۱۲۷۲ق	۱۸۲/م
۶۱	مشهدی آقا جان بزاز ساروی	مشهدی آقا	۱۲۷۳ق	۷/الف
۶۲	کربلایی تقی آهنگر	کربلایی	۱۲۷۳ق	۲۲/ت
۶۳	عباس خان بیگلربیگی	خان	۱۲۷۴ق	۲/ع
۶۴	آقامیر محمدقلی خلف آقامیر رمضان گرمستانی	آقامیر	۱۲۷۴ق	۶۵/م
۶۵	مشهدی احمد اصانلو	مشهدی	۱۲۷۵ق	۸۴/الف
۶۶	حاجی محمد قلی بن میرزا محمد هزارجریبی	حاجی	۱۲۷۵ق	۴۷/م
۶۷	حاجیه ملک‌زاده خانم بنت ملک آرا	حاجیه	۱۲۷۵ق	۵۴/ح

ردیف	واقف	لقب واقف	سال وقف	کلاسهٔ اوقافی
۶۸	مشهدی عبدالرحمن دادوکلایی	مشهدی	۱۲۷۵ق	۳۳/ع
۶۹	حاج ابوالقاسم بزاز ساروی فرزند حاجی آقا بابا	حاجی	۱۲۷۶ق	۳۲/الف
۷۰	میر محمد رضا پایین سیاه دشتی	میر	۱۲۷۷ق	۱/د
۷۱	آقا اسماعیل فرزند مرحوم حاج اسدالله خان محمد شریف خانی اشرفی مازندرانی	آقا	۱۲۷۷ق	۴۳/الف
۷۲	حاجی نصرالله تاجر ساروی خلف حاجی میرزا مقدس ساروی	حاجی	۱۲۷۸ق	۵/ن
۷۳	کربلائی حسین قلی بن محمد سلیم	کربلائی	۱۲۸۰ق	۳۲/ح
۷۴	آقا سید نصراله	آقا	۱۲۸۰ق	۷/ن
۷۵	کربلائی محمد حسین چلنگر ساروی	کربلائی	۱۲۸۱ق	۱۵/م
۷۶	زینب خانم؛ اسداله میرزا بن حبیب معروف به مریخ شاه و کلثوم	خانم	۱۲۸۱ق	۴/ک
۷۷	کربلایی صفر علی ناظر	کربلایی	۱۲۸۱ق	۲۰/ص
۷۸	کربلائی غلامرضا مسکار اصفهانی ساروی المسکن	کربلائی	۱۲۸۳ق	۱/ق
۷۹	آقا میر ابوالقاسم امره‌ای	آقا	۱۲۸۳ق	۴۴/الف
۸۰	کربلائی اسماعیل نشائیان (باغبان)	کربلایی	۱۲۸۳ق	۶۰/الف
۸۱	کربلائی علی اکبر	کربلایی	۱۲۸۳ق	۶۲/ع
۸۲	حاجی ملا محمدقلی	حاجی	۱۲۸۳ق	۳۰/م
۸۳	آقا شیخ محمد علی خلف ملا میرزا آقا افراپلی	آقا	۱۲۸۴ق	۵۰/م
۸۴	حاجی محمد علی ابن حاجی غلامعلی عطار ساروی	حاجی	۱۲۸۵ق	۵۱/م
۸۵	کربلایی محمد شهربندی	کربلایی	۱۲۸۶ق	۴۱/م
۸۶	ساره خانم بنت حاجی علی اکبر قصاب مازندرانی	خانم	۱۲۸۷ق	۲/س
۸۷	سید اسماعیل بن میرزا محمد شهیر به میرزا همایون بن حاجی میر باقر ماچک پشتی	سید	۱۲۸۹ق	۱۳۳/م
۸۸	کربلائی رضا چاقوساز	کربلایی	۱۲۸۹ق	۲/ر
۸۹	زینب خواتون خانم بنت آقا میرزا محمد اسکوئی	خاتون	۱۲۹۰ق	۳/ز
۹۰	حاجی رضا خان قاجار	حاجی خان قاجار	۱۲۹۰ق	۷/ر
۹۱	حاجی اسماعیل نیل‌فروش	حاجی	۱۲۹۰ق	۷۳/الف
۹۲	کربلائی علی اکبر اصانلو	کربلایی	۱۲۹۱ق	۱۱/ع
۹۳	میر رمضان- میر عماد- سیده بیگم، ام‌سلمه، حبیبه و زینب فرزندان کربلائی میر کریما	میر-سیده	۱۲۹۱ق	۲۸/ر
۹۴	آقا سید نصرالله	آقا سید	۱۲۹۱ق	۱۳/ن
۹۵	حاجی میر عباس عطار	حاجی	۱۲۹۳ق	۱۰/ع
۹۶	آقا شیخ رضا طبیب	آقا	۱۲۹۳ق	۵/ر
۹۷	کربلائی آقا میرزا بن میر نجفقلی	کربلایی	۱۲۹۳ق	۳۷۹/م
۹۸	مشهدی حیدر ابن حاجی محمد جعفر عرب	مشهدی	۱۲۹۳ق	۳۹/ح
۹۹	آقا شیخ محمد بن آخوند ملا صفر	آقا شیخ	۱۲۹۵ق	۹/ح
۱۰۰	معصومه بنت محمد رضا، سیده خدیجه بیگم	سیده بیگم	۱۲۹۵ق	۵۲/م
۱۰۱	سیده بیگم بنت سید محمد حسین	سیده بیگم	۱۲۹۵ق	۱۰/ب
۱۰۲	مشهدی حسن بن حاجی عباسقلی ساروی	مشهدی	۱۲۹۶ق	۸۴/م
۱۰۳	آقا رفیع سورکی	آقا	۱۲۹۶ق	۱۵/ر

ردیف	واقف	لقب واقف	سال وقف	کلاسهٔ اوقافی
۱۰۴	کربلائی حسین کیاسری بن مشهدی علی	کربلایی	۱۲۹۷ق	۳۶/الف
۱۰۵	آمنه خواتون بنت گلعلی واستانی	خاتون	۱۲۹۸ق	۱۵/الف
۱۰۶	حاجی اسدالله علاقبند	حاجی	۱۲۹۸ق	۸/الف
۱۰۷	کربلائیه فاطمه نسا-سیده نه نه قظ	کربلائیه	۱۲۹۸ق	۱۳/ف
۱۰۸	معصومه خانم صبیهٔ کربلائی محمود و زوجهٔ مشهدی عباس علی برنج‌فروش	خانم	۱۲۹۹ق	۳۲/م
۱۰۹	کربلائی عبدالله بنا	کربلایی	۱۳۰۰ق	۳۸/ع
۱۱۰	کربلائی بابا جونی آهنگر	کربلایی	۱۳۰۰ق	۱/ب
۱۱۱	حاجی قربان بن خواجه علی گل‌افشان	حاجی	۱۳۰۰ق	۱۱/ق
۱۱۲	کربلایی ابراهیم میانائی	کربلایی	۱۳۰۱ق	۱۵۰/الف
۱۱۳	شیخ محمد رضا بن ملا آخوند بابا نوکنده‌ای	شیخ	۱۳۰۱ق	۲۲/ن
۱۱۴	محمد ابراهیم بیگ نقیب دهی	بیگ	۱۳۰۱ق	۸۵/الف
۱۱۵	حاجی عباسقلی تاجر ساروی بن حاجی علی اکبر ساروی	حاجی	۱۳۰۱ق	۵۲/ع
۱۱۶	بی بی زینب بنت حسین چالوئی	بی بی	۱۳۰۱ق	۲/ز
۱۱۷	سیده حاجیه کلثوم زوجهٔ حاجی مولا قلی اصانلو	سیده حاجیه	۱۳۰۱ق	۸/ک
۱۱۸	حاجی ملا محمد قلی، کربلائی ابوالقاسم بن ملا حسن، آقا حبیب‌اله عمو ابوالقاسم	حاجی	۱۳۰۱ق	۳۰/م
۱۱۹	آخوند ملا نصراله بنافتی وزملائی	آخوند	۱۳۰۱ق	۲۳/ن
۱۲۰	مشهدی علینقی عطار بن حاج تقی عطار	مشهدی	۱۳۰۱ق	۱۸/ع
۱۲۱	مشهدی آقا بزرگ خیاط خلف مشهدی حسن ساروی	مشهدی	۱۳۰۱ق	۵/الف
۱۲۲	مشهدی ابراهیم و حسن بن حاجی ملا محمد تیلکی	مشهدی	۱۳۰۲ق	۴۲۱/م
۱۲۳	حاج حسین پنبه‌فروش	حاجی	۱۳۰۲ق	۵/ح
۱۲۴	میرزا محمد سعید بن آقا محمد قاسم دامغانی الاصل	میرزا	۱۳۰۳ق	۱/پ
۱۲۵	ملا آقا بابا ولاشی چاچکامی	ملا	۱۳۰۲ق	۱/چ
۱۲۶	مشهدی محمد حسن علاقبند بن عباسقلی	مشهدی	۱۳۰۲ق	۸ح
۱۲۷	کربلائی فرج‌الله باغبان ساروی	کربلایی	۱۳۰۲ق	۵۸/الف
۱۲۸	مشهدی رستم ارسی‌دوز ساروی	مشهدی	۱۳۰۴ق	۱۱/ر
۱۲۹	آقا محمد ابراهیم قنداق‌ساز	آقا	۱۳۰۴ق	۶/الف
۱۳۰	حاجی محمد باقر لقب عطار	حاجی	۱۳۰۵ق	۲۱/ر
۱۳۱	ام‌حبیبه خانم بنت کربلایی محمد حسن ملقب به افغان	خانم	۱۳۰۵ق	۱۱۹/م
۱۳۲	ساره خانم و لیلا خانم بنت حسین قلی قاجار	خانم	۱۳۰۵ق	۱۱/ج
۱۳۳	اقا میر تقی ابن اقا میر حسن امره‌ای	اقا میر	۱۳۰۵ق	۲۴/ت
۱۳۴	استاد مونس بنای ساروی	استاد	۱۳۰۶ق	۱۰/م
۱۳۵	حاجی محمد شریف	حاجی	۱۳۰۶ق	۱۲۳/م
۱۳۶	حسنی جهان خانم بنت سلیم کلبادی	جهان خانم	۱۳۰۶ق	۶/ح
۱۳۷	کربلائی محمد صحاف بن کربلائی محمد تقی صحاف	کربلایی	۱۳۰۶ق	۱۴/م
۱۳۸	شیخ حسن روضه خان	شیخ	۱۳۰۷ق	۱۰/د
۱۳۹	حاجی تقی اصانلو بن حاجی تاری و یردی اصانلو	حاجی	۱۳۰۷ق	۱/ت
۱۴۰	حاجی مصطفی خان	حاجی	۱۳۰۷ق	۱/م

ردیف	واقف	لقب واقف	سال وقف	کلاسهٔ اوقافی
۱۴۱	سیده فاطمه بنت میر قربان	سیده	۱۳۰۹ق	۹/ف
۱۴۲	کربلائی میر حبیب‌اله سنگ چشمه‌ای	کربلایی	۱۳۰۹ق	۳۹/ع
۱۴۳	کربلائی میر شجاع امره‌ای	کربلایی	۱۳۰۹ق	۲/ش
۱۴۴	آقا میرزا محمد ابن صفر علی ناظری	آقا میرزا	۱۳۱۰ق	۷/م
۱۴۵	حاجی اسماعیل حمامی	حاجی	۱۳۱۰ق	۳۷/الف
۱۴۶	حاج محمدحسن تاجر ساروی	حاجی	۱۳۱۰ق	۲۱/ع
۱۴۷	حاجی عبدالله بن علی اکبر معروف به زنبورکچی	حاجی	۱۳۱۰ق	۱۴/ع
۱۴۸	مشهدی غلام اصانلو بن مشهدی میرزا بابا و زوجه‌اش نرگس خاتون	مشهدی	۱۳۱۰ق	۸/ن
۱۴۹	حاجی میر نقی امره‌ای	حاجی	۱۳۱۰ق	۲۳/ت
۱۵۰	سید مصطفی تاجر ساروی بن حاج میر رمضان	سید	۱۳۱۰ق	۶/ر
۱۵۱	آقا گل کوزه‌گر	آقا	۱۳۱۱ق	۳۵/الف
۱۵۲	استاد محمد حسین صباغ	استاد	۱۳۱۱ق	۶/م
۱۵۳	مشهدیه ماجان زوجهٔ حاجی لطفعلی سورکی	مشهدیه	۱۳۱۱ق	۷۷/م
۱۵۴	کربلایی شعبان بن کربلایی سلیم جناز اصانلو	کربلایی	۱۳۱۱ق	۹/ش
۱۵۵	حاج رضاقلی بن ابراهیم چالوئی	حاجی	۱۳۱۲ق	۴۱/ر
۱۵۶	حاج سبزعلی ساروی مسکن	حاجی	۱۳۱۲ق	۱۷/س
۱۵۷	آقا میر مطلب	آقا میر	۱۳۱۲ق	۱۲۴/م
۱۵۸	آمنه خاتون بنت میرزا آقاصی	خاتون	۱۳۱۲ق	۵۳/الف
۱۵۹	کربلائی آقا کوچک بن حاج سید رسول ولاشکلائی	کربلایی	۱۳۱۲ق	۴۰/الف
۱۶۰	علی اکبر خان سرهنگ یخکشی	خان	۱۳۱۳ق	۱۶/ع
۱۶۱	فضه خاتون زوجهٔ مشهدی علیجان	خاتون	۱۳۱۳ق	۷/ف
۱۶۲	آقا عبدالحمید مشهور به آقا حمید بن آقا سلیم هزارجریبی	آقا	۱۳۱۳ق	۱۱/ح
۱۶۳	آقابزرگ ورندی	آقابزرگ	۱۳۱۳ق	۲۹/الف
۱۶۴	حاجی ابوالقاسم فرزند میرزا محمود بارفروشی	حاجی	۱۳۱۴ق	۶۱/الف
۱۶۵	آخوند ملا حسن مؤذن	آخوند	۱۳۱۴ق	۳/ح
۱۶۶	آقاملا اسدالله مجتهد، آقا شیخ علی بن حاج عباسقلی تاجر	آقا ملا-آقا شیخ	۱۳۱۴ق	۸/ع
۱۶۷	آقا ملا خلیل خلف حاجی علی اکبر قصاب ساروی	آقا ملا	۱۳۱۴ق	۱۵/خ
۱۶۸	حاج احمد علی تاجر ساروی	حاجی	۱۳۱۵ق	۱/الف
۱۶۹	حاجی میر رمضان چرم‌دوز پهنه کلائی	حاجی	۱۳۱۵ق	۶/ر
۱۷۰	حاجی اسمعیل حمامی	حاجی	۱۳۱۵ق	۳۸/الف
۱۷۱	کربلائی گل بابای لوت ملیاری	کربلایی	۱۳۱۵ق	۷/گ
۱۷۲	شیخ حسن روضه‌خوان	شیخ	۱۳۱۵ق	۱۵/ح
۱۷۳	آقا مشهدی محمد رضا بن حاجی عبدالله تاجر ساروی	آقا مشهدی	۱۳۱۵ق	۱۸/م
۱۷۴	عبدالوهاب سلطان تلاوکی خلف آقا فضل‌الله یوزباشی	سلطان	۱۳۱۶ق	۹/ز
۱۷۵	حاجی سید آقا بقال بن حاجی میر عبدالله ساروی	حاجی	۱۳۱۶ق	۲۶/الف
۱۷۶	کربلائی عباسقلی دینه سری فریمی	کربلایی	۱۳۱۷ق	۴۹/ع
۱۷۷	مشهدی بلال علی آبادی	مشهدی	۱۳۱۷ق	۸/ب
۱۷۸	کربلائی اسماعیل	کربلائی	۱۳۱۷ق	۱۰/الف

ردیف	واقف	لقب واقف	سال وقف	کلاسهٔ اوقافی
۱۷۹	کربلائی عباسقلی دینه سری فریمی بن خسرو	کربلایی	۱۳۱۷ق	ع/۷۱
۱۸۰	آقا شیخ محمد عطار بن شیخ سلیم روضه‌خوان	آقا	۱۳۱۷ق	م/۱۲
۱۸۱	حاج محمد یوسف تاجر ساروی خلف میرزا عبدالوهاب ناظم	حاجی	۱۳۱۷ق	ی/۳
۱۸۲	میر سید محمد کریم خان منتظم الدوله سردار مکرم بن محمد حسین	سید منتظم الدوله	۱۳۱۷ق	م/۴۸
۱۸۳	حاج اسدا... تجنکی	حاجی	۱۳۱۸ق	الف/۱۱۳
۱۸۴	حاجی میر آقا بیک بن حاجی میر محمد حسین	حاجی	۱۳۱۸ق	الف/۱۶
۱۸۵	حاج سید حسن و آخوند ملا ابراهیم علائی	حاجی	۱۳۱۸ق	ح/۱۴
۱۸۶	حاجی محمد حسن تاجر ساروی، حاجی فضل‌الله تاجر ساروی	حاجی	۱۳۱۹ق	م/۴۹
۱۸۷	کربلائی سید مهدی پالان‌دوز	کربلایی	۱۳۱۹ق	م/۴
۱۸۸	حاج احمد داماد، میر محمد علی داماد	حاجی	۱۳۱۹ق	م/۴۴
۱۸۹	آقا میرزا اسحق مستوفی اعتماد الممالک	آقا میرزا اعتماد الممالک	۱۳۱۹ق	الف/۱۸
۱۹۰	خدیجه خانم شهیره به قمر بنت آقا شیخ معروف به پیشنماز ساروی	خانم	۱۳۲۰ق	ق/۳
۱۹۱	آقا رضا ارباب خلف حاجی نور محمد	آقا	۱۳۲۰ق	ن/۱۲
۱۹۲	کربلائی شیخ حسن بن ملا میرزا آقا	کربلایی	ربیع‌الاول ۱۳۲۰ق	ح/۲۹
۱۹۳	کربلائی علی محمد مرکبات‌فروش سمنانی	کربلایی	۱۳۲۰ق	ع/۲۳
۱۹۴	ام‌لیلا بنت کربلائی اسدالله	ام	۱۳۲۱ق	الف/۱۷
۱۹۵	شاهزاده حاجی حبیب‌اله میرزا	شاهزاده	۱۳۲۱ق	ح/۱
۱۹۶	خورشید خانم	خانم	۱۳۲۱ق	خ/۱۴
۱۹۷	حوا خانم	خانم	۱۳۲۲ق	ح/۲۸
۱۹۸	جهان خان مزوجهٔ کربلائی سید مهدی پالان‌دوز	جهان خانم	۱۳۲۲ق	ش/۷
۱۹۹	حاجی سید محمد شکتائی	حاجی سید	۱۳۲۲ق	م/۴۳
۲۰۰	کربلائی روح‌الله ساروی	کربلایی	۱۳۲۲ق	ر ۲۹
۲۰۱	مشهدی رجب توسط فرزندش کربلائی علی اکبر	مشهدی	۱۳۲۲ق	ر/۳۴
۲۰۲	حاجی ملا حسین فرح‌آبادی	حاجی	۱۳۲۲ق	م/۵
۲۰۳	خورشید خانم زوجهٔ فتح‌الله خان	خانم	۱۳۲۲ق	خ/۵
۲۰۴	مشهدی ابوطالب قادی سورکی و صبیهٔ او زهرا	مشهدی	۱۳۲۳ق	ز/۴
۲۰۵	کربلائی محمد علی بن میرزا علی اجارستاقی	کربلایی	۱۳۲۳ق	م/۱۱
۲۰۶	حاجیه فاطمه خانم دختر محمد ابراهیم خان سرتیپ دودانگه	حاجیه	۱۳۲۳ق	م/۸۵
۲۰۷	کربلائی رجبعلی بن کربلائی شیخ حسن، آقا سیدآقا	کربلایی	۱۳۲۳ق	ر/۱۶
۲۰۸	حاج سید حسین شهیر به حاجی سید آقا تاجر بقال	حاجی	۱۳۲۳ق	الف/۵۵
۲۰۹	کربلائیه ملا نه نه جانی صبیهٔ کربلائی رضا چاقوساز زوجهٔ کربلائی اسماعیل	کربلائیه	۱۳۲۴ق	ن/۴
۲۱۰	کربلائی آقا جان ارسی‌دوز	کربلائی	۱۳۲۴ق	الف/۶۵
۲۱۱	آقا میر محمد علی بن حاجی سید رضا بقال ساروی	آقا میر	۱۳۲۴ق	م/۳۴
۲۱۲	حاج احمد تاجر روغن‌فروش ساروی الاصل	حاجی	۱۳۲۵ق	الف/۳
۲۱۳	میرزا صادق سالار	میرزا	۱۳۲۵ق	ص/۲
۲۱۴	میرزا هادی بن میرزا رضا	میرزا	۱۳۲۵ق	ص/۵

ردیف	واقف	لقب واقف	سال وقف	کلاسهٔ اوقافی
۲۱۵	آسیه بیگم	بیگم	۱۳۲۵ق	پ/۲
۲۱۶	حاج سید عباس هزارجریبی	حاجی	۱۳۲۶ق	ع/۴
۲۱۷	شاه خانم صبیهٔ نظرخان کرد حلیله آقا شیخ سلیم	خانم	۱۳۲۶ق	ش/۱
۲۱۸	حاجیه خانم صبیه حاجی بابا مسگر ساروی	حاجیه	۱۳۲۹ق	ح/۷
۲۱۹	مشهدی رمضان بقال بن کربلائی محمد کریم	مشهدی	۱۳۳۰ق	ر/۱۴
۲۲۰	آقا سیدتقی علاقه‌بند بن آقا میرزا محمد علی ملا باشی پهنه کلائی	آقا سید	۱۳۳۰ق	ت/۲
۲۲۱	آخوند ملا عبدالله روضه‌خوان باغبان محلی	آخوند ملا	۱۲۴۱ق	ع/۴۸

منبع: آرشیو اسناد سازمان اوقاف و امور خیریه

در میان لقب‌های رایج در اسناد وقفی، برجسته بودن لقب‌هایی مانند «حاجی»، «کربلایی» و «مشهدی» همه به تجربهٔ زیارتی فرد اشاره دارد. این القاب فراتر از نشانه‌ای مذهبی، حامل پیام‌های اجتماعی و فرهنگی مشخصی بودند. اطلاق چنین القابی، نشان‌دهندهٔ آن بود که فرد علاوه‌بر انجام فریضهٔ حج یا زیارت اماکن مقدس به‌دلیل توان اقتصادی لازم برای تحقق این سفرها، در عین حال، منزلت و اجتماعی نیز داشته است.

درج این القاب در اسناد وقفی بازتاب‌دهندهٔ نقش برجستهٔ طبقات مرفه و مذهبی در شکل‌دهی و استمرار سنت وقف در جوامع سنتی است. لقب‌ها، ضمن تثبیت هویت مذهبی واقف، به‌نوعی مشروعیت اجتماعی و قدرت فرهنگی او را نیز تقویت و در فرایند بازتولید منزلت خانوادگی و اجتماعی نقش ایفا می‌کردند؛ زیرا یکی از جهات مهم زندگی اجتماعی این است که انسان در اجتماع منزلتی شایسته و صالح داشته باشد، منزلتی که به‌سبب آن، دیگران با او بیامیزند، و او با دیگران بیامیزد، او از خیر دیگران بهره‌مند شود، و دیگران از خیر او برخوردار شوند (طباطبائی، ۱۴۱۷ق، ج. ۳۲۴/۱۸). همچنین، القاب، پیوند تنگاتنگ میان فرهنگ مذهبی، منزلت اجتماعی و فعالیت خیریه را در بافت اجتماعی آن دوره نمایان می‌سازند. از این منظر، لقب‌ها، نشان‌دهندهٔ تجربهٔ زیارتی افراد نیستند، بلکه ابزاری نمادین برای نمایش منزلت اجتماعی و مشارکت در مناسبات قدرت شهری به شمار می‌آمدند و به‌عنوان عنصر تشکیل‌دهندهٔ هویت -که نقش مهمی در برقراری روابط فرد با دیگران و مشارکت اجتماعی دارد- اهمیت دارد (احمدی، ۱۳۸۸، ص. ۹).

پس‌از لقب‌های زیارتی، لقب «آقا» در میان مردان برجسته، و اغلب نشانه‌ای از احترام عمومی، منزلت اجتماعی و ارتباط با طبقات بالاتر به شمار می‌رفته است. این لقب، به‌خودی‌خود بیان‌کنندهٔ موقعیت اجتماعی فرد است؛ اما ترکیب آن با مؤلفه‌های مذهبی یا زیارتی مانند «آقا میر»، «آقا ملا»، «آقا سید»، «آقا شیخ»، «آقا مشهدی»، «آقا میرزا» و «آقا بزرگ» نشان‌دهندهٔ چندلایه بودن منزلت فرد در جامعه است. این ترکیب‌ها، علاوه‌بر نشان دادن دین‌داری یا تجربهٔ زیارتی واقف، موقعیت اجتماعی، توان اقتصادی و اعتبار فرهنگی او را نیز برجسته می‌کرد. در این معنا، لقب‌ها به‌عنوان ابزار نمادین، نقش مهمی در تثبیت جایگاه اجتماعی و مشروعیت‌بخشی به فعالیت‌های خیریه و وقف ایفا می‌کرد. آن‌ها نشان می‌دادند که واقفان چگونه ازطریق نشانه‌های فرهنگی و مذهبی، منزلت خانوادگی و اجتماعی خود را تقویت می‌کردند و مشارکت در

مناسبات قدرت شهری را مشروعیت می‌بخشیدند.

در میان زنان، لقب «خانم» رایج‌ترین و برجسته‌ترین عنوان است که علاوه‌بر بازتاب هویت جنسیتی، بیان‌کنندهٔ احترام و منزلت اجتماعی نیز محسوب می‌شود. دیگر القاب مانند «سیده»، «خاتون»، «حاجیه»، «کربلائیه»، «بیگم» و «ام» نیز در اسناد مشاهده می‌شوند که هریک ضمن نشان دادن هویت مذهبی یا خانوادگی، مؤلفه‌هایی از تعلق به طبقات خاص، خاندان‌های اصیل یا تجربه‌های زیارتی را نیز نمایان می‌سازند. برخی القاب، مانند «مشهدیه»، محدودتر، اما اهمیت فرهنگی فراوانی دارند و پیوند میان دین‌داری، منزلت اجتماعی و نقش زنان در فعالیت‌های خیریه و وقف را منعکس می‌کنند. این تنوع القاب در میان مردان و زنان، بیان‌کنندهٔ وجود سلسله‌مراتب اجتماعی پیچیده، هم‌پوشانی منزلت مذهبی و اجتماعی و همچنین نقش نهاد وقف در بازتولید و تثبیت منزلت خانوادگی است. لقب‌ها، ابزار شناسایی هویت افراد، و سازوکاری نمادین برای مشروعیت‌بخشی به فعالیت‌های اجتماعی و مشارکت در شبکه‌های قدرت شهری به شمار می‌آمدند و نشان می‌دادند که فرهنگ وقف چگونه با منزلت اجتماعی و دین‌داری گره خورده است.

لقب «میرزا» و مشتقات آن، مانند «میر»، از القاب درخور توجه در اسناد وقفی دورهٔ قاجار، جایگاه ویژه‌ای در ساختار اجتماعی، فرهنگی و اداری آن دوره داشتند. در فضای اداری و فرهنگی جامعهٔ شهری آن دوره، لقب «میرزا» بیشتر به کسانی اطلاق می‌شد که در حوزه‌های دیوانی، نوشتاری، دبیرخانه‌ای یا امور حکومتی و سیاسی فعال بودند و گاه کسانی با تحصیلات مکتبی یا حوزوی نیز این عنوان را دریافت می‌کردند. بدین‌ترتیب، لقب «میرزا»، علاوه‌بر اینکه نشان‌دهندهٔ جایگاه اجتماعی فرد در سلسله‌مراتب شهری و اداری بود، مؤلفه‌ای از منزلت فرهنگی و توانایی علمی او نیز محسوب می‌شد (شکوری، ۱۳۶۸، ص. ۱۱۸-۱۱۹).

تحلیل اجتماعی این لقب نشان می‌دهد که افراد دربردارندهٔ این عنوان، اغلب در حلقه‌های فرهنگی و اداری طبقهٔ متوسط و مرفه شهری جای داشتند و دسترسی آنان به منابع اقتصادی و فرهنگی، امکان مشارکت در فعالیت‌های خیریه و وقف را نیز فراهم می‌کرد. لقب «میر» نیز، به‌عنوان شکل کوتاه‌تر یا ساده‌شدهٔ «میرزا»، بیشتر کاربرد مشابهی داشت و حامل پیام‌هایی دربارهٔ منزلت و اعتبار اجتماعی فرد بود. این القاب، در کنار القاب مذهبی و زیارتی، نشان‌دهندهٔ چندلایه بودن موقعیت اجتماعی واقفان و وجود هم‌پوشانی میان جایگاه فرهنگی، آموزشی و مذهبی در جامعهٔ شهری دوره قاجارند.

اهمیت لقب «میرزا» فراتر از نشانه‌ای اداری است؛ این لقب بازتاب‌دهندهٔ هویت فرهنگی و دانش‌محوری فرد و همچنین ظرفیت او برای ایفای نقش مؤثر در ساختارهای شهری و شبکه‌های قدرت محسوب می‌شود. از این منظر، القابی مانند «میرزا» و «میر» علاوه‌بر تثبیت منزلت شخصی، به‌عنوان ابزار نمادین مشروعیت‌بخشی و بازتولید منزلت خانوادگی و اجتماعی عمل می‌کردند و نشان می‌دهند که چگونه فرهنگ اداری و آموزشی در کنار دین و ثروت، در شکل‌دهی به شبکه‌های اجتماعی و فعالیت‌های خیریه و وقف مشارکت داشته است.

علاوه‌بر القاب رایج، در اسناد وقفی دورهٔ قاجار، مجموعه‌ای از القاب با بسامد کمتر نیز مشاهده می‌شود که هریک حامل پیام‌های اجتماعی، مذهبی یا طبقاتی مشخصی‌اند. القابی همچون «استاد»، «آخوند» و «شیخ» مستقیم به نقش مذهبی یا علمی فرد اشاره دارد و بیان‌کنندهٔ جایگاه فرد در حلقه‌های مذهبی و

آموزشی جامعه شهری‌اند. این القاب نشان می‌دهند که برخی واقفان علاوه‌بر مشارکت در فعالیت‌های خیریه و وقف، از منزلت علمی یا دینی نیز برخوردار بوده و موقعیت آنان در شبکه‌های اجتماعی و مذهبی تثبیت شده است. لقب «سید» نیز با تأکید بر نسب خانوادگی و ارتباط با خاندان‌های محترم و روحانیان، علاوه‌بر نقش مذهبی، بیان‌کنندهٔ اعتبار خانوادگی و منزلت اجتماعی فرد است. ازسوی‌دیگر، القابی مانند «شاهزاده»، «خان» و «بیگ» بیشتر مؤلفه‌های طبقاتی و خاندانی را نمایان می‌کنند و نشان‌دهندهٔ جایگاه افراد در سلسله‌مراتب اجتماعی و تعلق آنان به طبقات مرفه شهری یا خاندان‌های اصیل‌اند. این القاب، اگرچه در شمار محدودتری ظاهر شده‌اند، نقش مهمی در بازتولید هویت اجتماعی و مشروعیت خانوادگی ایفا می‌کنند و تنوع و پیچیدگی سلسله‌مراتب اجتماعی دوره قاجار را بازتاب می‌دهند.

تحلیل مجموعهٔ القاب ذکرشده نشان می‌دهد که حتی القاب با بسامد کم، بخشی از سازوکارهای نمادین بازتولید منزلت، مشروعیت اجتماعی و هویت مذهبی یا طبقاتی محسوب می‌شوند. آن‌ها پیوند میان دین‌داری، منزلت خانوادگی و جایگاه اجتماعی فرد را نمایان می‌سازند و نقش نهاد وقف در تداوم این سلسله‌مراتب و تثبیت شبکه‌های قدرت شهری را تقویت می‌کنند. از این منظر، مطالعهٔ القاب با بسامد کم، علاوه‌بر تکمیل تصویر جامع از ساختار اجتماعی واقفان، نشان‌دهندهٔ تنوع شیوه‌های مشروعیت‌بخشی و ابراز منزلت در جامعهٔ شهری آن دوره است.

علاوه‌بر القاب رایج و شناخته‌شده، در اسناد وقفی دورهٔ قاجار، مجموعه‌ای از القاب خاص و نادر نیز مشاهده می‌شود، مانند «سلطان»، «تاج»، «خیرالنساء»، «ملک آرا» و «صدر». این القاب در شمار اندکی ظاهر شده‌اند؛ اما حضور آن‌ها بیان‌کنندهٔ لایه‌های متفاوت منزلت اجتماعی و تنوع خاندانی در میان واقفان است. چنین القابی اغلب نشانه‌ای از تعلق فرد به خاندان‌های اصیل، موقعیت برجستهٔ خانوادگی و حتی نفوذ در ساختارهای اداری و سیاسی محسوب می‌شود.

تحلیل این القاب نشان می‌دهد که حتی در میان گروه‌های کم‌شمار واقفان، امکان بازتاب منزلت اجتماعی بالا و ارتباط با نهادهای قدرت شهری وجود داشته است. القاب خاص، علاوه‌بر برجسته ساختن جایگاه فرد در سلسله‌مراتب اجتماعی، نشان‌دهندهٔ ظرفیت آن‌ها برای ایفای نقش‌های اداری یا مشارکت در تصمیم‌گیری‌های شهری و مذهبی است. از این منظر، مطالعهٔ این القاب نادر، علاوه‌بر ارائهٔ تصویر ساختار اجتماعی واقفان، نکته‌ای مهم دربارهٔ پیچیدگی سلسله‌مراتب اجتماعی، نفوذ خانوادگی و ارتباط میان منزلت اجتماعی و مشارکت در نهاد وقف ارائه می‌دهد. این تحلیل نشان می‌دهد که نهاد وقف در دورهٔ قاجار، وسیله‌ای برای اعمال دین‌داری و فعالیت‌های خیریه و بستری برای بازتولید و نمایش تنوع منزلتی و نفوذ سیاسی–اداری در میان طبقات مختلف اجتماعی نیز بوده است. القاب نادر، به‌عنوان ابزارهای نمادین، نقش مهمی در تثبیت منزلت خانوادگی و اجتماعی فرد ایفا می‌کردند و ابعاد تازه‌ای از هویت و مشروعیت واقفان را در بافت شهری آن دوره نمایان می‌سازند.

به‌طورکلی، توزیع القاب واقفان، ساختار اجتماعی–دینی شهر را بازتاب می‌دهد و از پیوند وثیق میان فرهنگ وقف و الگوهای منزلتی و هویتی افراد در این دوره پرده برمی‌دارد. فراوانی القاب مذهبی و زیارتی، از یک سو، و القاب اداری و طبقاتی ازسوی‌دیگر، بیان‌کنندهٔ آن است که نهاد وقف بستری برای ابراز دین‌داری، وجاهت اجتماعی، و گاه قدرت سیاسی و اقتصادی بوده است.

الگوهای انتساب القاب را باید در بستر ساختار طبقاتی، مناسبات قدرت، پایگاه‌های دینی و مناسک مذهبی ارزیابی کرد. القاب واقفان، صرف‌نظر از کارکرد هویتی، نوعی دلالت‌گر منزلت اجتماعی بوده که با سرمایهٔ نمادین وقف در هم تنیده شده‌اند. در این میان، غلبهٔ القاب مذهبی و زیارتی در کنار کاهش چشمگیر القاب دیوانی یا نظامی، مختصات خاصی را از مناسبات اجتماعی این شهر در دورهٔ مورد بررسی نشان می‌دهد. لقب‌هایی همچون «حاجی»، «کربلایی» و «مشهدی» که درمجموع بیش از ۵۵درصد لقب واقفان را شامل می‌شود، نشانه‌ای روشن از نقش طبقهٔ متوسط مذهبی در تداوم و تثبیت سنت وقف در ساری است. این دسته از القاب، نشان‌دهندهٔ سرمایه‌گذاری فرد در مناسک مذهبی چون حج، زیارت کربلا یا مشهد است و مشروعیت دینی و وجاهت اجتماعی حاصل از آن را نیز در پی دارند. در جامعه‌ای که مقبولیت و منزلت اجتماعی با مظاهر دین‌داری سنجیده می‌شد، وقف همچون ادامه‌ای بر زیارت تلقی می‌شد؛ اقدامی که ذخیرهٔ اخروی و نیز احترام اجتماعی را تضمین می‌کرد.

در مقابل، سهم اندک القاب دیوانی، اداری یا نظامی نظیر «میرزا»، «بیگلربیگی»، «سردار منتظم‌الدوله»، «صدر» و «سرهنگ» در میان واقفان نشان می‌دهد که ساختار اداری یا طبقات وابسته به حکومت مرکزی، نقش حاشیه‌ای در ساختار وقف ایفا کرده‌اند. این موضوع می‌تواند به ساختار اقتصادی و جغرافیایی شهر ساری نیز مرتبط باشد؛ چراکه در قیاس با شهرهایی چون تهران، اصفهان یا تبریز، واجد تمرکز نهادهای حکومتی یا دیوانی گسترده‌ای نبوده و بیش از آنکه محل استقرار کارگزاران رسمی باشد، خاستگاه و زیستگاه طبقات دینی، اصناف شهری و خرده‌مالکان زمین‌دار محسوب می‌شده است. القابی چون «آقا»، «آقا میر»، «آقا ملا» یا «آقا سید» ترکیبی از وجه تشخص اجتماعی، منزلت خاندانی و وجاهت مذهبی‌اند. این القاب معمولاً در خانواده‌هایی دیده می‌شود که یا پیشینه‌ای از روحانیت، یا سابقه‌ای از زعامت محلی و ارتباطات اجتماعی برجسته داشته‌اند. این گروه، نمایندهٔ طبقه‌ای میان روحانیان و اشراف محلی‌اند که در سنت وقف، کنشگرانی فعال بوده‌اند.

القاب زنان نیز دلالت‌هایی تأمل‌برانگیز دارند. افزون‌بر آنکه حضور ۵۷ واقف زن، خود نشانه‌ای از حضور فعال زنان در عرصهٔ مالکیت و دین‌داری است، تنوع القاب آنان از «خانم» و «بیگم» گرفته تا «سیده»، «حاجیه» و حتی نمونه‌های خاصی چون «جهان خانم»، گویای تنوع منزلت، خاستگاه خانوادگی و مرجعیت مذهبی زنان در میان واقفان است. لقب «سیده» پیوند تبار دینی را یادآور می‌شود و در کنار آن، «حاجیه» نقش مناسک دینی و «خانم» یا «خاتون» جایگاه خاندانی (زنان بلندپایه) را برجسته می‌کند (سیدی، ۱۳۹۸). افزون‌بر این، حضور ۴۴ واقف بدون لقب، ناظر به قشرهایی از واقفان است که ازنظر خاندانی، مذهبی و اقتصادی، صاحب عنوان اجتماعی خاصی نبوده‌اند یا اینکه در اسناد وقفی، ثبت عنوان آنان ضرورتی نیافته است. این بی‌القابی، ظاهراً نشان‌دهندهٔ نداشتن وجهه‌ای خاص است؛ اما می‌تواند نشانه‌ای از گشودگی نسبی نهاد وقف به طبقات گوناگون و نه‌فقط نخبگان سنتی باشد.

درمجموع، واکاوی داده‌های مربوط به القاب واقفان ساری، برای بازشناسی خاستگاه طبقاتی و هویت دینی آنان مهم بوده و نشانی از اختلاف سطح اجتماعی و فرهنگی اعضای جامعه به انواع و اقسام مختلف در کاربرد نام و نشان، لقب و عنوان افراد جامعه است. علاوه‌بر این از منظر تاریخ اجتماعی نیز به شناسایی مناسبات قدرت، میزان نفوذ روحانیان،

سهم اصناف، و نقش زنان در فرایندهای خیرات دینی یاری می‌رساند. در این میان طبقات مختلف جامعه، اعضای طبقهٔ خود و طبقات دیگر را چه در محاوره و چه در کتابت به انواع ممتاز که منعکس‌کنندهٔ طبقهٔ اجتماعی مخاطب است، خطاب می‌کنند (امین، ۱۳۸۵، ص. ۶)؛ در نتیجه، وقف رفتاری دینی و عرصه‌ای برای بازنمایی نظم اجتماعی، ساختار منزلت و راهبردهای نمادین گروه‌های گوناگون شهری در سدهٔ گذشته است.

۳- مشاغل واقفان در شهر ساری

داده‌های مشاغل واقفان (جدول ۲)، نشان می‌دهد که تنوع نسبی در مشاغل آنان وجود داشته است. در عین حال، بخش عمده‌ای از واقفان یا بدون شغل مشخص معرفی شده‌اند یا مشاغلی ساده، سنتی و بیشتر وابسته به ساختار بازار و تولید دستی داشته‌اند. درمجموع، شغل ۱۸۷ نفر (بیش از نیمی از کل جامعهٔ آماری) از واقفان در اسناد درج نشده است. این موضوع می‌تواند چند دلیل داشته باشد: نخست اینکه، ممکن است برخی از این افراد واقعاً بدون شغل بوده باشند؛ دوم اینکه، ممکن است جایگاه اجتماعی، خاندانی یا مذهبی آنان چنان تثبیت‌شده بوده که ذکر شغل ضرورتی نمی‌داشته است؛ سوم اینکه، احتمال دارد گاهی از ثبت مشاغل در اسناد وقف به‌دلایل ساختاری یا رسمی خودداری کرده باشند. در جدول ۲ مشاغل واقفان و سال وقف به تفکیک آمده است.

جدول ۲. فهرست مشاغل واقفان شهر ساری، پیشامشروطه

ردیف	واقف	شغل واقف	سال وقف	کلاسهٔ اوقافی
۱	مشهدی بلال علی‌آبادی و آقا سید صادق آهنگر	آهنگر	۱۲۴۷ق	۱۵/ب
۲	حاجی ملا آقا بابا	ملا	۱۲۵۱ق	۲۳/الف
۳	میرزا محمد حسین صدر	صدر	۱۲۵۴ق	۶۲/م
۴	حاجی علی اکبر تاجر ساروی	تاجر	۱۲۵۶ق	۵۱/ع
۵	حاج هاشم قنداق‌تراش	قنداق‌تراش	۱۲۵۷ق	*
۶	حاجی علی اکبر تاجر ابن کربلائی مطلب قصاب ساروی	تاجر	۱۲۵۷ق	۵/ع
۷	میرزا نظام حکیم‌باشی	حکیم	۱۲۶۰ق	۶/ن
۸	محمد قلی میرزا ملک آراء	شاهزاده	۱۲۶۱ق	۲/م
۹	مشهدی شاه محمد بقال کرجوئی	بقال	۱۲۶۲ق	۴/ش
۱۰	ملا آخوند بابای ساروی	ملا	۱۲۶۵ق	۴/الف
۱۱	حاجی ملا عبدالله بن ملا مؤمن کیاسری	ملا	۱۲۶۵ق	۲۱/الف
۱۲	حاجی حیدر علی تاجر ساروی	تاجر	۱۲۶۶ق	۴۳/ح
۱۳	آقا حسن قنداق‌تراش فرزند حاجی هاشم قنداق‌تراش ساروی	قنداق‌تراش	۱۲۶۷ق	۴/ح
۱۴	کربلایی ابراهیم شمشیرگر ساروی	شمشیرگر	۱۲۶۷ق	۱۵۹/م
۱۵	استاد خانجان خیاط ساروی بن استاد ابوطالب ساروی	خیاط	۱۲۶۷ق	۷/خ
۱۶	ملا میرزا علویکلائی	ملا	۱۲۶۸ق	۱۹/م

ردیف	واقف	شغل واقف	سال وقف	کلاسهٔ اوقافی
۱۷	حاجی ابوالقاسم تاجر ساروی	تاجر	۱۲۶۸ق	۱۴/الف
۱۸	ملا محمد شفیع پاشا	ملا	۱۲۶۹ق	۳/پ
۱۹	کربلائی رجب عطار	عطار	۱۲۶۹ق	۲۲/ر
۲۰	حاجی اسماعیل تاجر نیل‌فروش ساروی	تاجر نیل‌فروش	۱۲۶۹ق	۲/الف
۲۱	مشهدی آقا جان بزاز ساروی	بزاز	۱۲۷۳ق	۷/الف
۲۲	کربلایی تقی آهنگر	آهنگر	۱۲۷۳ق	۲۲/ت
۲۳	عباس خان بیگلربیگی	بیگلربیگی	۱۲۷۴ق	۲/ع
۲۴	آخوند ملا خان جان نوایی	آخوند	۱۲۷۵ق	۵/ر
۲۵	حاج ابوالقاسم بزاز ساروی فرزند حاجی آقا بابا	بزاز	۱۲۷۶ق	۳۲/الف
۲۶	حاجی نصرالله تاجر ساروی خلف حاجی میرزا مقدس ساروی	تاجر	۱۲۷۸ق	۵/ن
۲۷	کربلائی غلامرضا مسکار اصفهانی ساروی المسکن	مسکار	۱۲۸۳ق	۱/ق
۲۸	آخوند محمد اسماعیل	آخوند	۱۲۸۶ق	۹۵/م
۲۹	کربلائی رضا چاقوساز	چاقوساز	۱۲۸۹ق	۲/ر
۳۰	عباسقلی تاجر ساروی	تاجر	۱۲۹۰ق	۹/ع
۳۱	حاجی اسماعیل نیل‌فروش	نیل‌فروش	۱۲۹۰ق	۷۳/الف
۳۲	حاجی میر عباس عطار	عطار	۱۲۹۳ق	۱۰/ع
۳۳	آقا شیخ رضا طبیب	طبیب-شیخ	۱۲۹۳ق	۵/ر
۳۴	حاجی اسدالله علاقبند	علاقبند	۱۲۹۸ق	۸/الف
۳۵	کربلائی عبدالله بنّا	بنّا	۱۳۰۰ق	۳۸/ع
۳۶	کربلائی بابا جونی آهنگر	آهنگر	۱۳۰۰ق	۱/ب
۳۷	حاجی عباسقلی تاجر ساروی بن حاجی علی اکبر ساروی	تاجر	۱۳۰۱ق	۵۲/ع
۳۸	حاجی ملا محمد قلی، کربلائی ابوالقاسم بن ملا حسن، آقا حبیب‌اله عمو ابوالقاسم	ملا	۱۳۰۱ق	۳۰/م
۳۹	آخوند ملا نصراله بنافتی وزملائی	ملا	۱۳۰۱ق	۲۳/ن
۴۰	مشهدی علینقی عطار بن حاج تقی عطار	عطار	۱۳۰۱ق	۱۸/ع
۴۱	مشهدی آقا بزرگ خیاط خلف مشهدی حسن ساروی	خیاط	۱۳۰۱ق	۵/الف
۴۲	مشهدی ابراهیم و حسن بن حاجی ملا محمد تیلکی	ملا	۱۳۰۲ق	۴۲۱/م
۴۳	حاج حسین پنبه‌فروش	پنبه‌فروش	۱۳۰۲ق	۵/ح
۴۴	مشهدی محمد حسن علاقبند بن عباسقلی	علاقبند	۱۳۰۲ق	۸ح
۴۵	شیخ رضا نوری	شیخ	۱۳۰۳ق	۱/ر
۴۶	شاهزاده سلطان سنجر میرزا بن ابوالملوک کیومرث میرزا	شاهزاده	۱۳۰۲ق	۹/س
۴۷	ملا شیخ ربیع تنگ لته‌ای	شیخ	۱۳۰۳ق	۱۹/ر

ردیف	واقف	شغل واقف	سال وقف	کلاسهٔ اوقافی
۴۸	ملا نجفقلی شیرزاد	ملا	۱۳۰۴ق	۲۰/ن
۴۹	مشهدی رستم ارسی‌دوز ساروی	ارسی‌دوز	۱۳۰۴ق	۱۱/ر
۵۰	آقا محمد ابراهیم قنداق‌ساز	قنداق‌ساز	۱۳۰۴ق	۶/الف
۵۱	حاجی محمد باقر لقب عطار	عطار	۱۳۰۵ق	۲۱/ر
۵۲	ملا ابوتراب دودانگی الاصل	ملا	۱۳۰۵ق	۲۷/الف
۵۳	استاد مونس بنای ساروی	بنا	۱۳۰۶ق	۱۰/م
۵۴	کربلائی محمد صحاف بن کربلائی محمد تقی صحاف	صحاف	۱۳۰۶ق	۱۴/م
۵۵	شیخ حسن روضه‌خان	روضه‌خوان	۱۳۰۷ق	۱۰/د
۵۶	آخوند ملا حبیب‌الله	ملا	۱۳۰۹ق	۳۶/ح
۵۷	حاج محمد حسن تاجر ساروی	تاجر	۱۳۱۰ق	۲۱/ع
۵۸	حاجی عبدالله بن علی اکبر معروف به زنبورکچی	زنبورکچی	۱۳۱۰ق	۱۴/ع
۵۹	سید مصطفی تاجر ساروی بن حاج میر رمضان	تاجر	۱۳۱۰ق	۶/ر
۶۰	استاد محمد حسین صباغ	صباغ	۱۳۱۱ق	۶/م
۶۱	علی اکبر خان سرهنگ یخکشی	سرهنگ	۱۳۱۳ق	۱۶/ع
۶۲	آخوند ملا حسن مؤذن	ملا مؤذن	۱۳۱۴ق	۳/ح
۶۳	آقا ملا اسدالله مجتهد، آقا شیخ علی بن حاج عباسقلی تاجر	مجتهد	۱۳۱۴ق	۸/ع
۶۴	حاج احمد علی تاجر ساروی	تاجر	۱۳۱۵ق	۱/الف
۶۵	حاجی میر رمضان چرم‌دوز پهنه کلائی	چرم‌دوز	۱۳۱۵ق	۶/ر
۶۶	شیخ حسن روضه‌خوان	روضه‌خوان	۱۳۱۵ق	۱۵/ح
۶۷	حاجی سید آقا بقال بن حاجی میر عبدالله ساروی	بقال	۱۳۱۶ق	۲۶/الف
۶۸	ملا عبدالرحمن بالا کولائی	ملا	۱۳۱۷ق	۳/ر
۶۹	آقا شیخ محمد عطار بن شیخ سلیم روضه‌خوان	عطار	۱۳۱۷ق	۱۲/م
۷۰	حاج محمد یوسف تاجر ساروی خلف میرزا عبدالوهاب ناظم	تاجر	۱۳۱۷ق	۳/ی
۷۱	میر سید محمد کریم خان منتظم‌الدوله سردار مکرم بن محمد حسین	سردار	۱۳۱۷ق	۴۸/م
۷۲	حاج سید حسن و آخوند ملا ابراهیم علائی	ملا	۱۳۱۸ق	۱۴/ح
۷۳	حاجی محمد حسن تاجر ساروی، حاجی فضل‌الله تاجر ساروی	تاجر	۱۳۱۹ق	۴۹/م
۷۴	کربلائی سید مهدی پالان‌دوز	پالان‌دوز	۱۳۱۹ق	۴/م
۷۵	آقا میرزا اسحق مستوفی اعتمادالممالک	مستوفی	۱۳۱۹ق	۱۸/الف
۷۶	کربلائی شیخ حسن بن ملا میرزا آقا	شیخ	ربیع‌الاول ۱۳۲۰ق	۲۹/ح
۷۷	کربلائی علی محمد مرکبات‌فروش سمنانی	مرکبات‌فروش	۱۳۲۰ق	۲۳/ع

ردیف	واقف	شغل واقف	سال وقف	کلاسهٔ اوقافی
۷۸	حاجی ملا حسین فرح‌آبادی	ملا	۱۳۲۲ق	۵/م
۷۹	حاج سید حسین شهیر به حاجی سید آقا تاجر بقال	تاجر بقال	۱۳۲۳ق	۵۵/الف
۸۰	کربلائی آقا جان ارسی‌دوز	ارسی‌دوز	۱۳۲۴ق	۶۵/الف
۸۱	ملا زکی بن ملا مؤمن امیر مرگابی	ملا	۱۳۲۴ق	۱۲/ز
۸۲	حاج احمد تاجر روغن‌فروش ساروی الاصل	تاجر روغن‌فروش	۱۳۲۵ق	۳/الف
۸۳	ملا علی محمد بنکشی	ملا	۱۳۲۵ق	۲۰/ع
۸۴	مشهدی رمضان بقال بن کربلائی محمد کریم	بقال	۱۳۳۰ق	۱۴/ر
۸۵	آقا سید تقی علاقه‌بند بن آقا میرزا محمد علی ملاباشی پهنه کلائی	علاقبند	۱۳۳۰ق	۲/ت
۸۶	آخوند ملا عبدالله روضه‌خوان باغبان محلی	روضه‌خوان	۱۲۴۱ق	۴۸/ع

منبع: آرشیو اسناد سازمان اوقاف و امور خیریه

در بین واقفانی که شغل آنان مشخص شده است، حضور پررنگ مشاغل صنفی، دینی و تجاری جلب‌توجه می‌کند. از مهم‌ترین گروه‌های شغلی این دوره می‌توان به سه دستهٔ اصلی اشاره کرد:

۳-۱- مشاغل دینی و علمی

گروه نخست مشاغل واقفان، شامل عنوان‌هایی است که مستقیم با روحانیان، علوم دینی و طب سنتی مرتبط‌اند. این گروه نشان‌دهندهٔ نقش برجستهٔ نهاد دین در ساختار اجتماعی و فرهنگی شهر ساری در دورهٔ قاجار است و افراد صاحب این مشاغل اغلب در حلقه‌های آموزشی، مذهبی و رهبری اجتماعی در سطح محله و شهر فعال بوده‌اند. لقب‌هایی مانند «ملا»، «شیخ»، «مجتهد»، «روضه‌خوان» و عنوان‌های منتسب به حکمت و طب سنتی، جایگاه محوری این افراد در تثبیت فرهنگ وقف و استمرار اقتدار نمادین روحانیان را در حیات اجتماعی شهری نمایان می‌سازد.

مشاغل روحانیان، علاوه‌بر نقش مذهبی، جنبه‌های آموزشی و فرهنگی نیز داشت و نشان می‌دهد که برخی واقفان در فرایندهای آموزشی و انتقال دانش دینی و مذهبی حضوری فعال داشته‌اند؛ به‌عنوان مثال، «ملا» و «شیخ» اغلب مسئولیت تدریس، راهنمایی دینی و مشاوره مذهبی در جامعه را بر عهده داشتند، و «مجتهد» یا حکیم/طبیب نماد دانش تخصصی و اعتبار علمی فرد بود که منزلت اجتماعی و احترام عمومی را به همراه داشت. این گروه از مشاغل بیان‌کنندهٔ پیوند میان دین‌داری، دانش و منزلت اجتماعی است و نشان می‌دهد که چگونه فعالیت‌های مذهبی و علمی در بافت شهری، امکان بازتولید قدرت نمادین و مشروعیت اجتماعی را برای واقفان فراهم می‌کرد. این دسته از مشاغل در اسناد وقفی، نشان می‌دهد که وقف، عرصه‌ای برای اعمال خیریه نبوده، بلکه بستری برای تثبیت منزلت روحانیان، بازتولید اقتدار اجتماعی و فرهنگی و ایجاد شبکه‌های قدرت محلی، سلسله‌مراتب اجتماعی، هویت فرهنگی و مشروعیت اجتماعی واقفان بوده است.

۳-۲- مشاغل بازار، اصناف و پیشه‌وران

گروه دوم مشاغل واقفان شامل مشاغل صنفی،

بازارمحور و تولیدی است که ستون فقرات اقتصاد شهری در شهرهای سنتی را شکل می‌داد. این گروه، طیفی از پیشه‌وران، دکان‌داران و تولیدکنندگان کالاهای دستی را در بر می‌گیرد که اغلب در محیط‌های کاری کوچک، خانوادگی یا کارگاهی فعالیت می‌کردند و نقش مهمی در تأمین کالاها و خدمات شهری داشتند. مشاغل خرده‌فروشی، مانند بزازان، بقالان، عطاری‌ها و فروشندگان مرکبات یا نیل، بخشی از شبکهٔ اقتصادی بازار سنتی را تشکیل می‌داد، درحالی که پیشه‌ورانی مانند آهنگر، مس‌کار، صحاف، چاقوساز، شمشیرگر، صباغ و چرم‌دوز، نظام تولید و صنعت دستی شهری را تقویت می‌کردند.

حضور این گروه از واقفان نشان می‌دهد که وقف در ساری محدود به طبقات مرفه یا روحانیان نبوده و در میان لایه‌های میانی جامعه، خرده‌تولیدکنندگان و اصناف بازار نیز رواج داشته است. این واقعیت بیان‌کنندهٔ مشارکت فعال و آگاهانه طبقات متوسط شهری در عرصهٔ خیرات دینی و مسئولیت اجتماعی است و نشان می‌دهد که وقف، تنها ابزار اقتصادی یا مذهبی نبوده، بلکه مؤلفه‌ای از انسجام فرهنگی، هویت جمعی و تعهد اجتماعی این طبقات نیز به شمار می‌رفته است. تحلیل این مشاغل حاکی از آن است که اصناف و پیشه‌وران، با حضور در نهاد وقف، نقش خود را در بازتولید شبکه‌های اجتماعی، مشروعیت فرهنگی و هویت اقتصادی تقویت می‌کردند و به‌نوعی، وقف را به بستری برای نمایش منزلت اجتماعی و تأثیرگذاری در زندگی شهری بدل می‌ساختند. این وضعیت نشان می‌دهد که در ساختار شهری دورهٔ قاجار، سنت وقف وسیله‌ای برای تمرکز منابع در اختیار طبقات مرفه اجتماعی و نیز زمینه‌ای برای مشارکت گسترده و تأثیرگذار طبقات میانی و فعالان اقتصادی بوده است.

۳-۳- طبقات فرادست و کارگزاران حکومتی

در مقابل، مشاغل خاص دیوان، ارتش یا حکومت سهم نسبتاً اندکی در میان واقفان ساری داشته‌اند. این گروه شامل عنوان‌هایی مانند بیگلربیگی، سردار، سرهنگ، صدر و مستوفی است که بیشتر نشان‌دهندهٔ جایگاه رسمی و وابستگی به ساختارهای اداری و نظامی بوده‌اند. حضور محدود این دسته از واقفان را می‌توان از چند منظر تحلیل کرد. نخست آنکه، ساری برخلاف شهرهایی مانند تهران یا تبریز، مرکز تمرکز دیوان‌سالاران و مقام‌های حکومتی قاجار نبوده و بنابراین تعداد افراد با مشاغل اداری یا نظامی، کمتر در آن جمعیت شهری حضور داشته‌اند.

دوم آنکه، اقشار وابسته به ساختار اداری و نظامی، بیشتر ترجیح می‌دادند املاک و موقوفات خود را در محل مأموریت یا در پایتخت وقف کنند، جایی که شبکه‌های قدرت و منابع اقتصادی متمرکز بوده و امکان اثرگذاری اجتماعی و اداری بیشتری فراهم می‌شده است. سوم آنکه، انگیزه‌ها و ارزش‌های دینی و خیریه در میان طبقات رسمی حکومت، ممکن است به‌اندازهٔ اصناف، پیشه‌وران یا روحانیان ریشه‌دار و نهادینه نبوده باشد؛ بنابراین مشارکت آنان در سنت وقف شهری کمتر بوده است. تحلیل این دسته از مشاغل نشان می‌دهد که وقف در ساری، بازتاب‌دهندهٔ مشارکت گستردهٔ طبقات متوسط و مذهبی، و شکل‌گیری الگوهای آن نیز متأثر از محدودیت‌های مکانی، شغلی و انگیزشی است. از این منظر، سهم اندک واقفان اداری و نظامی، علاوه‌بر بازتاب ویژگی‌های جمعیتی و اقتصادی شهر، نشان‌دهندهٔ تفاوت در نقش اجتماعی و فرهنگی گروه‌های مختلف شهری در فرایند وقف است. این تحلیل نشان می‌دهد که فرهنگ وقف در ساری بیشتر

توسط اصناف، روحانیان و طبقات میانی شکل گرفته و استمرار یافته است.

۳-۴- بازرگانان و تجار

در میان گروه‌های شغلی واقفان ساری، تجار جایگاه برجسته‌ای داشته‌اند و پس‌از ملاها و کسانی که شغل رسمی نداشته‌اند، در رده‌های بالای مشارکت در وقف قرار می‌گرفتند. حضور تجار در این عرصه، نشان‌دهندهٔ نقش مؤثر طبقات اقتصادی بالاتر و سرمایه‌داران شهری در تداوم و گسترش سنت وقف است. این گروه، با دسترسی به وجوه نقد و املاک فراوان، امکان ایجاد موقوفات گسترده و سودآور را داشتند و می‌توانستند از این طریق، جایگاه اجتماعی و اقتصادی خود را در جامعه تثبیت کنند. مشارکت تجار در وقف، اغلب دوگانه بود: از یک سو، نمادی از تعهد دینی و اخلاقی آنان به جامعه و ارزش‌های مذهبی محسوب می‌شد و ازسوی‌دیگر، نوعی سرمایه‌گذاری نمادین و تأمین منزلت برای نسل‌های آینده تلقی می‌شد. تحلیل ساختار شغلی واقفان ساری در دورهٔ قاجار نشان می‌دهد که وقف، حوزه‌ای محدود به علما، روحانیان یا حکام نبوده، بلکه عرصه‌ای چندلایه و مشارکتی بوده است. در این ساختار، پیشه‌وران، تجار، روحانیان و حتی افراد بدون شغل رسمی، هریک به‌نحوی در ایجاد و استمرار نظام وقف سهم داشته است. این تنوع، گویای انعکاس دقیق‌تر ساختار اجتماعی و اقتصادی شهر و نشان‌دهندهٔ وجود شبکه‌های تعاملی میان طبقات مختلف شهری است.

وقف در این شهر، به‌عنوان نهادی فرهنگی و اقتصادی، سازوکاری برای بازتولید منزلت اجتماعی، مشروعیت اخلاقی و قدرت اقتصادی طبقات مختلف محسوب می‌شده است. تجار، با مشارکت فعال خود، ضمن تثبیت موقعیت اقتصادی و اجتماعی خود، بخشی از انسجام فرهنگی و همبستگی مذهبی جامعهٔ شهری را نیز حفظ کرده‌اند. این تحلیل نشان می‌دهد که سنت وقف، ابزار خیریه و دین‌داری، و پدیده‌ای نمادین و چندلایه بوده که پیوند میان سرمایهٔ اقتصادی، منزلت اجتماعی و ارزش‌های فرهنگی-مذهبی را در جامعهٔ شهری دورهٔ قاجار بازتاب می‌دهد.

نخستین نکته در تحلیل این موضوع، تنوع فراوان مشاغل است که طیفی از فعالیت‌های سنتی دستی، تجاری، خدماتی، نظامی، دینی و حتی مشاغل دیوانی را در بر می‌گیرد. این تنوع، گویای ترکیب ناهمگن، اما در عین حال پویا و درحال دگرگونی ساختار اجتماعی ساری در این دوره است. در این میان، مشاغلی چون «ملا»، «تاجر»، «عطار»، «بقال»، «خیاط»، «آهنگر»، «صباغ»، «چاقوساز» و «روضه‌خوان»، به‌عنوان طبقات معیشتی و حاملان سرمایهٔ نمادین و فرهنگی در فضای محلی شناخته می‌شدند. کنش وقفی آنان، علاوه‌بر ابعاد مذهبی، در تقویت موقعیت اجتماعی و مشروعیت‌بخشی به منزلت صنفی‌شان نیز نقش ایفا می‌کرد. ازسوی‌دیگر، حضور مشاغل دینی همچون «ملا»، «شیخ»، «مجتهد»، «مؤذن»، و «روضه‌خوان»، حاکی از آن است که طیف روحانیان و متولیان امور مذهبی، یکی از بازیگران مهم در فرایند وقف بوده‌اند. این گروه، به‌سبب نقش مذهبی و شرعی و به‌واسطهٔ جایگاه اجتماعی تثبیت‌شده و ارتباطات گسترده‌شان با مردم، موقعیتی ممتاز در سازمان‌دهی و هدایت وقف ایفا می‌کردند. آنان با بهره‌گیری از اعتبار دینی خود، عمل وقف را به یک رفتار مذهبی مشروع و در عین حال اجتماعی بدل می‌ساختند که ضامن استمرار یاد و نام واقف در جامعه بود.

در کنار این طبقات، حضور اصناف و پیشه‌وران و مشاغلی چون «بزاز»، «بقال»، «آهنگر»، «پالان‌دوز»،

«چاقوساز»، «مرکبات‌فروش»، «صحاف»، «قنداق‌تراش» و «ارسی‌دوز»، بازتابی از مشارکت طبقهٔ متوسط شهری در امور خیریه و اجتماعی است. این گروه‌ها، ازحیث اقتصادی در رده‌های میانی جامعه قرار داشتند؛ اما به‌سبب پیوند مستمر با فضای بازار، ارتباط با گروه‌های مردمی و بهره‌مندی از اعتماد عمومی، نقش پررنگی در کنش‌های نیکوکارانه داشتند. وقف برای این گروه، افزون‌بر انگیزهٔ دینی، راهی برای ارتقای منزلت صنفی و تثبیت موقعیت اجتماعی‌شان در ساختار سنتی شهر بود. همچنین، برخی مشاغل در حوزهٔ دیوانی و نظامی و عنوان‌هایی چون «سردار منتظم‌الدوله»، «بیگلربیگی»، «سرهنگ»، «صدر»، «مستوفی»، «یوزباشی» و «میر پنجه» نشان‌دهندهٔ مشارکت عناصر صاحب‌منصب وابسته به دولت در عرصهٔ وقف است. این افراد، برخلاف پیشه‌وران و صنوف، منابع مالی کلان‌تر و موقعیت سیاسی مستحکم‌تری داشته و کنش وقف برای آنان، ضمن ریشه داشتن در دین‌داری، نوعی مشروعیت‌بخشی به موقعیت دیوانی و تجسمی از خیرخواهی طبقهٔ حاکمه محسوب می‌شد.

در این چهارچوب، جایگاه ویژهٔ «تاجران» درخور توجه است. این گروه به‌عنوان حلقهٔ واسط میان اقتصاد محلی و شبکه‌های تجاری فرامنطقه‌ای، نقش مهمی در اقتصاد ساری ایفا می‌کردند. وقف برای تاجران، جلوه‌ای از دین‌داری، و سازوکاری برای تحکیم پیوند با علمای دین، تثبیت جایگاه در بازار و حفظ ثروت در قالبی مشروع و مقبول بود. آنان به‌ویژه در حوزه‌هایی چون وقف مساجد، مدارس، آب‌انبارها و نیز موقوفات خدماتی فعال بودند و بدین‌وسیله، هم به ارتقای حیات دینی شهر کمک می‌کردند و هم در شکل‌دهی به سیمای اجتماعی–اقتصادی شهر نقش داشتند. تحلیل موقعیت روحانیان، پیشه‌وران، تجار و دیوانیان در کنار هم نشان می‌دهد که ساختار اجتماعی ساری در دورهٔ قاجار تمرکز طبقاتی کامل نداشته و به‌جای آن، نوعی «تنوع هم‌زیست طبقاتی» را می‌توان در فضای شهری تشخیص داد. وقف به‌عنوان میدان کنش، زمینه‌ای برای بروز این هم‌زیستی و تعامل بین طبقات گوناگون فراهم می‌آورد. در عین حال، برخی از مشاغل واقفان حاکی از خاستگاه‌های فرودست‌تر هستند. حضور مشاغلی مانند «قنداق‌تراش»، «پالان‌دوز»، «مس‌کار»، «نعل‌بند»، «چاقوساز» و حتی «جولا»، نشان‌دهندهٔ نفوذ وقف در لایه‌های پایین‌تر جامعهٔ شهری است. شمار این مشاغل نسبتاً محدود است؛ اما اهمیت آن‌ها در گسترش فرهنگ وقف به سطوح عامه و مردمی انکارناپذیر است. برای این اقشار، وقف بیش از تبلور قدرت، وسیله‌ای برای مشارکت در حیات دینی و اجتماعی شهر تلقی می‌شد؛ فرصتی برای بازتعریف خود در جامعه‌ای سلسله‌مراتبی که منزلت افراد، بیش از هرچیز بر پایهٔ شغل، نسب و پیوند با گروه‌های مرجع تعریف می‌شد.

از این منظر، مشاغل واقفان را می‌توان همچون گفتمانی اجتماعی تلقی کرد که در قالب آن، گروه‌های مختلف تلاش می‌کردند جایگاه خود را در نظم اجتماعی تثبیت یا ارتقا دهند. آنچه وقف را از دیگر اَشکال کنش اجتماعی متمایز می‌کرد، پیوند آن با اخلاق دینی، مشروعیت شرعی و حافظهٔ جمعی شهر بود. در فضای فرهنگی–اجتماعی ساری دورهٔ قاجار، وقف هم‌زمان کنشی عبادی، یک سرمایه‌گذاری اجتماعی و ابزاری سیاسی–نمادین بود که ازسوی هر طبقه با منطق خاص خود استفاده می‌شد. افزون‌بر این، ارتباط مشاغل با القاب نیز در این زمینه معنا می‌یابد. در نمونه‌های بسیاری، عنوان شغلی با لقبی چون «کربلایی»، «مشهدی»، «حاجی» یا «آقا» همراه می‌شد که کارکردی نمادین در ارتقای

شأن فرد داشت. چنین ترکیبی از شغل و لقب، تصویری ترکیبی از هویت اقتصادی، دینی و اجتماعی واقف را شکل می‌داد و نشان‌دهندهٔ جایگاهی بود که فرد در شبکهٔ اجتماعی شهر برای خود قائل بود یا می‌کوشید به آن دست یابد. به عبارت دیگر، وقف برای بسیاری از صاحبان مشاغل، کنشی اقتصادی یا عبادی، و ابزاری برای تثبیت هویتی اجتماعی چندلایه بود. در نهایت، این نهاد بستر بروز تعاملات متکثر طبقاتی و بازتاب‌دهندهٔ آرایش اجتماعی شهر در دورهٔ قاجار بوده است که با بهره‌گیری از مضامین دینی، اخلاقی و فرهنگی، توانست لایه‌های مختلف جامعه را به مشارکت در بازتولید فضاهای عمومی، نهادهای مذهبی و کارکردهای اجتماعی شهر ترغیب کند. در عین حال، این مشارکت، حاکی از تلاش آگاهانه یا ناخودآگاه گروه‌های اجتماعی برای بازتعریف خود، تثبیت هویت و کسب مشروعیت در ساختار اجتماعی موجود بود.

۴- القاب پدران واقفان در ساری پیشامشروطه

تنوع خاستگاه‌های اجتماعی واقفان ساری در دورهٔ قاجار را می‌توان از رهگذر جایگاه و القاب پدران آنان نیز تحلیل کرد. پدران واقفان با توجه به جایگاه اجتماعی، فرهنگی، مذهبی یا حتی سیاسی خود، سرمایه‌ای نمادین و مادی را به فرزندان منتقل می‌کردند و نقش مؤثری در شکل‌دهی موقعیت اجتماعی آنان داشتند. واکاوی اسناد وقفی نشان می‌دهد که پدران واقفان با استفاده از القاب متنوعی معرفی شده‌اند که هریک بازتاب‌دهندهٔ بخشی از هویت خانوادگی و منزلت اجتماعی خانواده در بافت شهری ساری بوده است. این تنوع القاب، بیان‌کنندهٔ جایگاه فردی پدران در جامعه است و بازتاب‌دهندهٔ ساختار اجتماعی، شبکه‌های قدرت محلی و میزان نفوذ فرهنگی و اقتصادی خانواده‌ها نیز هست.

در میان این القاب (جدول ۳)، عنوان‌های دینی و زیارتی بیشترین فراوانی را دارند. لقب‌های «حاجی» و «کربلایی» برجسته‌ترین این گروه‌اند و تجربهٔ زیارت مکه و کربلا سرمایهٔ مذهبی و نمادین در جامعهٔ آن دوره را نشان می‌دهد است. حضور چنین القابی در میان پدران واقفان، بیان‌کنندهٔ جایگاه محترم آنان در جامعهٔ مذهبی و شهری ساری است و نقش مستقیم در مشروعیت‌بخشی به فعالیت‌های فرزندانشان در عرصهٔ وقف دارد. این القاب دلالت بر اعتماد و احترام جامعهٔ محلی به خانواده‌هایی دارد که فرزندانشان قادر به انجام عمل خیر و مشارکت در موقوفات‌اند. همچنین، این عنوان‌ها نشان می‌دهند که سرمایهٔ مذهبی و معنوی، همچون سرمایهٔ اقتصادی، عامل مؤثر در تثبیت جایگاه اجتماعی و بازتولید منزلت خانوادگی بوده است.

پس‌از این القاب مذهبی، عنوان‌هایی مانند «میرزا» و «آقا» اهمیت ویژه‌ای دارند. لقب «میرزا» معمولاً به کسانی با تحصیلات مکتبی، سواد دیوانی یا اشتغال در مشاغل دفتری و اداری اطلاق می‌شده است. این لقب، علاوه‌بر بازتاب منزلت فرهنگی و آموزشی خانواده، نشان‌دهندهٔ اتصال آنان به ساختارهای حکومتی یا شرعی و دسترسی به شبکه‌های اداری بوده است. لقب «آقا» نیز عنوانی محترمانه و عمومی بود که اغلب برای طبقات متوسط مرفه یا کسانی با وجاهت اجتماعی به کار می‌رفت و نشان‌دهندهٔ منزلت نسبی خانواده و نفوذ اجتماعی آنان در جامعهٔ شهری بود. ترکیب این القاب با مؤلفه‌های مذهبی یا زیارتی، مانند «آقا میرزا» یا «آقا مشهدی»، گویای چندلایه بودن موقعیت اجتماعی خانواده‌ها و تنوع منابع مشروعیت و قدرت آنان است. در رده‌های بعدی، القابی مانند «مشهدی» و «خان» دیده می‌شوند. لقب «مشهدی» همچون «حاجی» و «کربلایی»، بیان‌کنندهٔ

سفر زیارتی به مشهد و جایگاه مذهبی خانواده است. این نوع القاب، علاوه‌بر ارزش مذهبی، هویت خانوادگی را در بافت شهری تثبیت می‌کرد و نشان‌دهندهٔ شبکه‌های فرهنگی و اجتماعی میان خانواده‌ها و نهادهای مذهبی محلی بود. لقب «خان» نیز اغلب به افراد صاحب‌نفوذ محلی، مالکیت یا موقعیت ایلی–سیاسی تعلق داشته و بازتاب‌دهندهٔ یکی از مسیرهای منزلتی در جامعهٔ شهری است. این عنوان نشان می‌دهد که برخی خانواده‌ها با نفوذ اقتصادی یا سیاسی توانسته‌اند ازطریق وقف، تأثیری فراتر از حوزهٔ اقتصادی بر جامعهٔ شهری داشته باشند و سرمایهٔ نمادین خود را تقویت کنند.

القاب مذهبی و آموزشی مانند «آخوند»، «شیخ»، «ملا» و «سید» نیز اهمیت ویژه‌ای دارند، هرچند فراوانی آن‌ها کمتر است. این عنوان‌ها، علاوه‌بر تأکید بر جایگاه مذهبی و آموزشی خانواده‌ها، نقش مستقیم در بازتولید هویت فرهنگی و مذهبی فرزندان واقف ایفا می‌کرد. خانواده‌هایی با این القاب، معمولاً از منابع معنوی و نمادین غنی برخوردار بوده و فرزندانشان ازطریق وقف، جایگاه اجتماعی و مشروعیت اخلاقی خود را تثبیت می‌کردند. به عبارت دیگر، این القاب، نشان‌دهندهٔ تعامل میان سرمایهٔ فرهنگی، مذهبی و اقتصادی خانواده‌ها و تأثیر آن بر ساختار اجتماعی جامعهٔ شهری ساری بود.

علاوه‌بر القاب مذهبی و فرهنگی، گروه محدودی از القاب دارای بار سیاسی یا اجتماعی مشخص نیز مشاهده می‌شود، مانند «ملک آرا»، که نشان‌دهندهٔ ارتباط با ساختارهای قدرت یا نقش در مدیریت و ادارهٔ محلی بوده است. وجود این القاب با فراوانی کم، بخش کوچکی از داده‌ها را تشکیل می‌دهد؛ اما نمی‌توان از اهمیت آنان در تحلیل خاستگاه اجتماعی واقفان چشم‌پوشی کرد؛ زیرا نشان می‌دهد که حتی اقلیت‌های دارای منزلت اداری یا سیاسی نیز در فرایند وقف حضور داشته و از این طریق، منزلت خانوادگی و نفوذ اجتماعی خود را تثبیت کرده‌اند. تحلیل این مجموعه‌القاب نشان می‌دهد که وقف، کنشی فردی یا مذهبی، و نهادی چندلایه و میان‌رشته‌ای بوده که در آن سرمایهٔ فرهنگی، مذهبی و اقتصادی خانواده‌ها با یکدیگر پیوند می‌خورده است. القاب پدران واقفان نشان‌دهندهٔ انتقال منزلت، مشروعیت و نفوذ اجتماعی میان نسل‌ها بوده و نشان می‌دهد که مشارکت در وقف، بخشی از سازوکار بازتولید اجتماعی و فرهنگی خانواده‌ها در جامعهٔ شهری ساری محسوب می‌شده است. این تحلیل همچنین تأکید می‌کند که ساختار اجتماعی و مذهبی جامعه، زمینه‌ای مناسب برای ظهور و استمرار فرهنگ وقف فراهم می‌کرده و طبقات مختلف اجتماعی ازطریق ترکیب سرمایهٔ اقتصادی، مذهبی و فرهنگی، در تثبیت و تداوم این سنت نقشی فعال و مؤثر داشته‌اند.

نکتهٔ مهم این است که این القاب، به‌ویژه در جامعه‌ای با ساختارهای سنتی و دینی نشان‌دهندهٔ موقعیت فردی و معرف هویت جمعی و خانوادگی نیز بوده است. در واقع، القاب پدران واقفان نشان‌دهندهٔ ریشه‌ها و زمینه‌های اجتماعی فرزندان آنان و همچنین وضعیت و جایگاه کلی خانواده در جامعهٔ محلی بوده است. این موضوع اهمیت مطالعه و تحلیل این القاب را در فهم بهتر شبکه‌های اجتماعی و پویایی‌های تاریخی جامعهٔ شهری آن دوره بیشتر می‌کند. توجه به مجموعه‌القاب پدران واقفان (جدول ۳)، ابعاد متنوعی از زندگی اجتماعی، فرهنگی و سیاسی در دورهٔ قاجار پیش‌از مشروطه و نسبت آن را با واقفان روشن می‌سازد. این داده‌ها کمک می‌کنند تا تصویر جامع‌تری از چگونگی سازمان‌دهی جامعه، نحوهٔ شکل‌گیری منزلت و نقش خانواده‌ها در تثبیت و

انتقال این منزلت به نسل‌های بعدی ترسیم شود. همچنین، نشان می‌دهد که وقف، عملی فردی و مذهبی، و یکی از عرصه‌های بسیار مهم تعاملات اجتماعی و بازتولید مناسبات قدرت و منزلت در جامعهٔ سنتی ایران بوده است.

جدول ۳. القاب پدران واقفان شهر ساری، پیشامشروطه

ردیف	واقف	لقب پدر واقف	سال وقف	کلاسه اوقافی
۱	نجیبه خواتون صبیهٔ مشهدی میر عبدالله بارفروش	مشهدی میر	۱۲۱۶ق	۹/ن
۲	آقا میر عبدالله ساروی بن میر آقا بزرگ	آقا بزرگ	۱۲۱۸ق	۴۱/ع
۳	کربلائی مراد علی بن ملا شاه محمد باکر	شاه	۱۲۴۱ق	۴/ج
۴	حاجی میر آقا بیگ بن حاجی میر محمد حسین درواری	حاجی میر	۱۲۴۱ق	۱۶/الف
۵	آقا میرزا محسن بن آقا اسمعیل	آقا	۱۲۴۲ق	۶۱/م
۶	آقا میر رمضان بن آقا میر محمد گرمستانی	آقا میر	۱۲۴۳ق	۳۱/ر
۷	شهربانو خانم مشهور به ننه خانم زوجهٔ میرزا لطفعلی مستوفی	میرزا	۱۲۴۶ق	۶/ش
۸	حاج عیسی خان بن کربلائی خداداد	کربلایی	۱۲۵۶ق	۴۰/ع
۹	حاجی علی اکبر تاجر ابن کربلائی مطلب قصاب ساروی	کربلایی	۱۲۵۷ق	۵/ع
۱۰	حاجی محمد صادق	حاجی	۱۲۵۸ق	۲۱/م
۱۱	کربلائی عباس، کربلائی قاسم بن کربلائی اسمعیل درکابی	کربلایی	۱۲۶۱ق	۱۲/ع
۱۲	سیده زهرا بنت حاجی میرعظیم	حاجی میر	۱۲۶۵ق	۱۰/ز
۱۳	آقا محمد علی (میرزا آقا) بن کربلایی میرزا جولائی فریمی	کربلایی میرزا	۱۲۶۵ق	-
۱۴	میرزا اسدالله میرزا بن مریخ شاه	مریخ شاه	۱۲۶۶ق	۵۹/الف
۱۵	استاد خانجان خیاط ساروی بن استاد ابوطالب ساروی	استاد	۱۲۶۷ق	۷/خ
۱۶	آقا سید حسین صباغ ولد آقا میر تقی	آقا میر	۱۲۶۹ق	۴۲/ح
۱۷	علی اکبر بن کربلائی میرزا جولا	کربلایی میرزا	۱۲۶۹ق	۲۴/ع
۱۸	آقا محمد یوسف ابن حاجی محمد مهدی ساروی	حاجی	۱۲۶۹ق	۳۸/م
۱۹	آقا میر محمدقلی خلف آقا میر رمضان گرمستانی	آقا میر	۱۲۷۴ق	۶۵/م
۲۰	فضل‌اله تلارمی فرزند کربلائی میرزا تلارمی	کربلایی میرزا	۱۲۷۴ق	۱۲/ف
۲۱	حاجی محمد قلی بن میرزا محمد هزارجریبی	میرزا	۱۲۷۵ق	۴۷/م
۲۲	حاجیه ملک‌زاده خانم بنت ملک آرا	ملک آرا	۱۲۷۵ق	۵۴/ح
۲۳	آقا اسماعیل فرزند مرحوم حاج اسدالله خان محمد شریف خانی اشرفی مازندرانی	حاجی خان	۱۲۷۷ق	۴۳/الف
۲۴	حاجی نصرالله تاجر ساروی خلف حاجی میرزا مقدس ساروی	میرزا مقدس	۱۲۷۸ق	۵/ن
۲۵	آقا شیخ محمد علی خلف ملا میرزا آقا افراپلی	میرزا آقا	۱۲۸۴ق	۵۰/م
۲۶	سید اسماعیل بن میرزا محمد شهیر به میرزا همایون بن حاجی میر باقر ماچک پشتی	میرزا	۱۲۸۹ق	۱۳۳/م
۲۷	زینب بنت مرحوم سید موسی	سید	۱۲۸۹ق	۱۳/ز

ردیف	واقف	لقب پدر واقف	سال وقف	کلاسه اوقافی
۲۸	میر رمضان- میر عماد- سیده بیگم، ام‌سلمه، حبیبه و زینب فرزندان کربلائی میر کریما	کربلائی میر	۱۲۹۱ق	۲۸/ر
۲۹	آقا شیخ محمد بن آخوند ملا صفر	ملا	۱۲۹۵ق	۹/ح
۳۰	مشهدی حسن بن حاجی عباسقلی ساروی	حاجی	۱۲۹۶ق	۸۴/م
۳۱	کربلائی حسین کیاسری بن مشهدی علی	مشهدی	۱۲۹۷ق	۳۶/الف
۳۲	معصومه خانم صبیهٔ کربلائی محمود و زوجهٔ مشهدی عباس علی برنج‌فروش	کربلائی	۱۲۹۹ق	۳۲/م
۳۳	زهرا، حمیده، مریم، حاجیه خانم دختران حاج سید محمد باقر درب مسجدی	حاج سید	۱۲۹۹ق	۶/گ
۳۴	شیخ محمد رضا شیخ بن ملا آخوند بابا نوکنده‌ای	آخوند	۱۳۰۱ق	۲۲/ن
۳۵	حاجی عباسقلی تاجر ساروی بن حاجی علی اکبر ساروی	حاجی	۱۳۰۱ق	۵۲/ع
۳۶	مشهدی علینقی عطار بن حاج تقی عطار	حاجی	۱۳۰۱ق	۱۸/ع
۳۷	مشهدی آقا بزرگ خیاط خلف مشهدی حسن ساروی	مشهدی	۱۳۰۱ق	۵/الف
۳۸	مشهدی ابراهیم و حسن بن حاجی ملا محمد تیلکی	حاجی	۱۳۰۲ق	۴۲۱/م
۳۹	میرزا محمد سعید بن آقا محمد قاسم دامغانی الاصل	آقا	۱۳۰۳ق	۱/پ
۴۰	ام‌حبیبه خانم بنت کربلایی محمد حسن ملقب به افغان	کربلایی	۱۳۰۵ق	۱۱۹/م
۴۱	اقا میر تقی ابن اقا میر حسن امره‌ای	اقا میر	۱۳۰۵ق	۲۴/ت
۴۲	کربلائی محمد صحاف بن کربلائی محمد تقی صحاف	کربلایی	۱۳۰۶ق	۱۴/م
۴۳	گل صباح بنت کربلائی محمدعلی	کربلایی	۱۳۰۸ق	۳/گ
۴۴	آخوند ملا حبیب‌الله	آخوند	۱۳۰۹ق	۳۶/ح
۴۵	سیده فاطمه بنت میر قربان	میر	۱۳۰۹ق	۹/ف
۴۶	مشهدی غلام اصانلو بن مشهدی میرزا بابا و زوجه‌اش نرگس خاتون	مشهدی میرزا	۱۳۱۰ق	۸/ن
۴۷	سید مصطفی تاجر ساروی بن حاج میر رمضان	حاجی	۱۳۱۰ق	۶/ر
۴۸	کربلایی شعبان بن کربلایی سلیم جناز اصانلو	کربلایی	۱۳۱۱ق	۹/ش
۴۹	آمنه خاتون بنت میرزا آقاصی	میرزا	۱۳۱۲ق	۵۳/الف
۵۰	کربلائی آقا کوچک بن حاج سید رسول ولاشکلائی	حاجی	۱۳۱۲ق	۴۰/الف
۵۱	آقا عبدالحمید مشهور به آقا حمید بن آقا سلیم هزارجریبی	آقا	۱۳۱۳ق	۱۱/ح
۵۲	حاجی ابوالقاسم فرزند میرزا محمود بارفروش	میرزا	۱۳۱۴ق	۶۱/الف
۵۳	آقا ملا خلیل خلف حاجی علی اکبر قصاب ساروی	حاجی	۱۳۱۴ق	۱۵/خ
۵۴	عبدالوهاب سلطان تلاوکی خلف آقا فضل‌الله یوزباشی	آقا	۱۳۱۶ق	۹/ز
۵۵	حاجی سید آقا بقال بن حاجی میر عبدالله ساروی	حاجی	۱۳۱۶ق	۲۶/الف
۵۶	آقا شیخ محمد عطار بن شیخ سلیم روضه‌خوان	شیخ	۱۳۱۷ق	۱۲/م
۵۷	حاج محمد یوسف تاجر ساروی خلف میرزا عبدالوهاب ناظم	میرزا	۱۳۱۷ق	۳/ی
۵۸	حاجی میر آقا بیک بن حاجی میر محمد حسین	میر	۱۳۱۸ق	۱۶/الف
۵۹	محمد علی خلف کربلائی نور علی اصانلو	کربلایی	۱۳۱۹ق	۴۲/م

ردیف	واقف	لقب پدر واقف	سال وقف	کلاسه اوقافی
۶۰	خدیجه خانم شهیره به قمر بنت آقا شیخ معروف به پیش‌نماز ساروی	آقا شیخ	۱۳۲۰ق	۳/ق
۶۱	آقا رضا ارباب خلف حاجی نور محمد	حاجی	۱۳۲۰ق	۱۲/ن
۶۲	کربلائی شیخ حسن بن ملا میرزا آقا	میرزا آقا	ربیع‌الاول ۳۲۰ ق	۲۹/ح
۶۳	امّ‌لیلا بنت کربلائی اسدالله	کربلایی	۱۳۲۱ق	۱۷/الف
۶۴	بی‌بی بنت امیر خان میر پنجه زرین‌آبادی	امیر خان	۱۳۲۳ق	۶/ب
۶۵	حاجیه فاطمه خانم دختر محمد ابراهیم خان سرتیپ دودانگه	خان	۱۳۲۳ق	۸۵/م
۶۶	کربلائی رجبعلی بن کربلائی شیخ حسن	کربلایی	۱۳۲۳ق	۱۶/ر
۶۷	کربلائیه ملا نه نه جانی صبیهٔ کربلائی رضا چاقوساز زوجهٔ کربلائی اسماعیل	کربلایی	۱۳۲۴ق	۴/ن
۶۸	آقا میر محمد علی بن حاجی سید رضا بقال ساروی	حاجی	۱۳۲۴ق	۳۴/م
۶۹	محمد ابراهیم بن کربلائی بابا چالوئی	کربلایی	۱۳۲۵ق	۴۸۶/م
۷۰	میرزا هادی بن میرزا رضا	میرزا	۱۳۲۵ق	-
۷۱	شاه خانم صبیهٔ نظر خان کرد حلیله آقا شیخ سلیم	خان	۱۳۲۶ق	۱/ش
۷۲	آقا سید تقی علاقه‌بند بن آقا میرزا محمد علی ملاباشی پهنه کلائی	آقا میرزا	۱۳۳۰ق	۲/ت

منبع: آرشیو اسناد سازمان اوقاف و امور خیریه

۵- مشاغل پدران واقفان در اسناد وقفی ساری

بررسی داده‌های آماری مشاغل پدران واقفان ساری نشان می‌دهد که این خانواده‌ها تنوع خاستگاهیِ گسترده‌ای داشته‌اند و در مشاغل گوناگون، از فعالیت‌های معیشتی و سنتی گرفته تا مشاغل مربوط به امور دینی، نظامی و اداری حضور داشته‌اند. این تنوع، نه‌تنها نشان‌دهندهٔ گستردگی و چندلایه بودن ساختار اجتماعی خانواده‌های واقف است، بلکه بازتابی از ظرفیت آنان برای مشارکت در نهاد وقف و تثبیت جایگاه اجتماعی و فرهنگی‌شان در جامعه شهری ساری محسوب می‌شود.

در میان مشاغل پدران واقفان (جدول ۴)، فعالیت‌های دینی و فرهنگی بیشترین فراوانی را دارد. لقب «ملا» با برجستگی درخور توجهی در اسناد ظاهر می‌شود و نشان می‌دهد که پدران چندین واقف، نقش فعال در آموزش دینی، هدایت مذهبی و رهبری اجتماعی در سطح محله و شهر داشته‌اند. علاوه‌بر این، حضور پیش‌نماز و روضه‌خوان نیز بیان‌کنندهٔ تنوع نقش‌های مذهبی و فرهنگی در میان خانواده‌های واقف است؛ کسانی که علاوه‌بر آموزش و هدایت مذهبی، جایگاه نمادین و فرهنگی چشمگیری در جامعه داشته‌اند. این داده‌ها نشان می‌دهد که سرمایهٔ مذهبی در این خانواده‌ها نقش کلیدی در تثبیت منزلت اجتماعی فرزندان و مشروعیت‌بخشی به اقدام آنان در وقف ایفا می‌کرده است. در کنار فعالیت‌های دینی، گروه محدودی از پدران در مشاغل نظامی و اداری حضور داشته‌اند. عنوان‌هایی مانند سرتیپ و یوزباشی نشان‌دهندهٔ تعلق این افراد به سلسله‌مراتب نظامی و ساختار حکومتی محلی است و بیان‌کنندهٔ دسترسی آنان به شبکه‌های قدرت رسمی و نظارت بر

امنیت و انتظام جامعه بوده است. همچنین، برخی پدران، مانند مستوفی یا ناظم، نقش‌های اداری و مالی داشته‌اند که به‌طور مستقیم با مدیریت منابع، جمع‌آوری مالیات و کنترل امور دفتری و محلی مرتبط بوده و تأثیر مهم آنان در ساختار اقتصادی و اداری جامعه را نشان می‌دهد. این حضور اندک، اما درخور توجه بیان‌کنندهٔ آن است که خانواده‌هایی با ساختارهای رسمی نیز در فرایند وقف نقش داشتند، اگرچه سهم آنان کمتر از گروه‌های مذهبی یا تجاری بوده است.

فعالیت‌های اقتصادی و تجاری نیز بخشی مهم از خاستگاه اجتماعی پدران واقفان را تشکیل می‌دهد. عنوان «تاجر» با چندین عنوان ثبتی، نشان‌دهندهٔ اهمیت سرمایهٔ اقتصادی و نقش تجار در تأمین معیشت خانواده‌ها و مشارکت آنان در نهاد وقف است. این گروه، با سرمایهٔ درخور توجه و املاک ارزشمند، امکان ایجاد موقوفات گسترده‌تر و با تأثیر اجتماعی بیشتر را داشتند. در کنار تجار، پیشه‌وران و اصناف بازار مانند عطاری، قصابی و بقالی نشان می‌دهند که خانواده‌های طبقات متوسط و اصناف نیز در وقف مشارکت فعال داشته‌اند و این موضوع نشان‌دهندهٔ انسجام فرهنگی و مذهبی و تعهد اجتماعی آنان بوده است. همچنین مشاغل دستی و سنتی مانند باغبانی، چاقوسازی، صحافی، قنداق‌تراشی و مسگری به‌لحاظ عددی محدود بودند؛ اما بیان‌کنندهٔ نقش حیاتی طبقات کارگری و متوسط شهری در فرایند وقف و مالکیت اموال است. این تنوع فعالیت‌ها نشان می‌دهد که وقف در ساری، نهادی چندلایه بوده که تنها به طبقات مرفه یا روحانیان محدود نمی‌شد، بلکه زمینهٔ مشارکت گروه‌های گسترده‌تری از جامعه، ازجمله پیشه‌وران و کارگران شهری را نیز فراهم می‌کرد.

علاوه‌بر این، برخی مشاغل با جایگاه ویژه و اهمیت اجتماعی بیشتر، مانند درب مسجدی یا کسانی که لقب شاه داشتند، نشان‌دهندهٔ ارتباط برخی خانواده‌ها با مراکز قدرت، نفوذ سیاسی یا مسئولیت‌های نظارتی بوده است. حضور این افراد در میان واقفان، هرچند محدود، بیان‌کنندهٔ آن است که برخی خانواده‌ها با دسترسی به سرمایهٔ نمادین، اقتصادی یا سیاسی، توانسته‌اند جایگاه خود را در جامعه تثبیت کنند و ازطریق وقف، منزلت و مشروعیت خانوادگی را بازتولید کنند. به‌طور کلی، تحلیل مشاغل پدران واقفان نشان می‌دهد که ساختار اجتماعی خانواده‌های واقفان ساری متنوع و چندلایه بوده و شامل طیفی از مشاغل دینی، فرهنگی، اداری، نظامی، تجاری، پیشه‌وری و سنتی می‌شده است. این تنوع، موقعیت خانوادگی و اجتماعی واقفان را بازتاب می‌دهد و نشان از شبکه‌ای پیچیده از سرمایه‌های مذهبی، اقتصادی و فرهنگی دارد که فرزندان را قادر می‌ساخته تا در نهاد وقف مشارکت کنند و نقش خود را در تثبیت و بازتولید منزلت اجتماعی و فرهنگی خانواده‌ها ایفا کنند. به عبارت دیگر، وقف در این جامعه، عملی مذهبی و خیریه‌ای، و ابزاری برای تداوم و بازتولید سلسله‌مراتب اجتماعی و فرهنگی میان نسل‌ها و طبقات مختلف شهری بوده است.

از منظر تاریخی، مجموع این مشاغل بیان‌کنندهٔ ساختار اجتماعی پیچیده و چندلایه‌ای است که در آن عوامل متنوعی چون مذهب، اقتصاد، سیاست و فرهنگ در هم تنیده‌اند. وقف در این بستر، به‌عنوان عمل خیر، و ابزاری اجتماعی برای تحکیم و تثبیت جایگاه خانواده‌ها عمل می‌کرد. این واقعیت، اهمیت وقف را فراتر از صِرف انتقال مالکیت اقتصادی می‌کند و آن را به نهادی اجتماعی-فرهنگی بدل می‌سازد که در آن منزلت اجتماعی، سرمایهٔ فرهنگی و

قدرت سیاسی به هم گره خورده‌اند. ازطرفی، ترکیب مشاغل دینی، نظامی، اداری، تجاری و صنفی پدران واقفان بازتاب‌دهندهٔ شبکه‌ای از روابط میان گروه‌های مختلف اجتماعی است که با سرمایه‌های گوناگون در شکل‌دهی مناسبات وقف سهیم بوده‌اند. در این تنوع، وقف به‌مثابهٔ کنشی اجتماعی، در خدمت تأمین منافع گروه‌های متنوع اجتماعی بوده و اقدامی محدود به طبقهٔ روحانیان یا اشراف نبوده است. خانواده‌هایی که دارای پدرانی با مشاغل مختلف بودند، از منظر اجتماعی و اقتصادی در موقعیت متفاوتی قرار داشتند و بنابراین الگوهای وقف آنان نیز براساس موقعیت‌ها و منابعشان شکل می‌گرفت.

جدول ۴: شغل پدران واقفان شهر ساری، پیشامشروطه

ردیف	واقف	شغل پدر واقف	سال وقف	کلاسه اوقافی
۱	کربلائی مرادعلی بن ملا شاه محمد باکر	ملا	۱۲۴۱ق	۴/ج
۲	شهربانو خانم مشهور به ننه خانم زوجهٔ میرزا لطفعلی مستوفی	مستوفی	۱۲۴۶ق	۶/ش
۳	اسدالله خان بن محمد شریف خان اشرفی	خان	۱۲۵۲ق	۶۳/الف
۴	سلطان بیگم خانم بنت فتحعلی شاه قاجار	پادشاه	۱۲۵۶ق	۱/س
۵	حاجی علی اکبر تاجر ابن کربلائی مطلب قصاب ساروی	قصاب	۱۲۵۷ق	۵/ع
۶	گوهر تاج بن ملک آرا	ملک آرا	۱۲۵۸ق	۴/گ
۷	آقا محمد علی (میرزا آقا) بن کربلایی میرزا جولائی فریمی	جولائی	۱۲۶۵ق	
۸	حاجی ملا عبدالله بن ملا مؤمن کیاسری	ملا	۱۲۶۵ق	۲۱/الف
۹	آقا حسن قنداق‌تراش فرزند حاجی هاشم قنداق‌تراش ساروی	قنداق‌تراش	۱۲۶۷ق	۴/ح
۱۰	علی اکبر بن کربلائی میرزا جولا	جولا	۱۲۶۹ق	۲۴/ع
۱۱	کربلائیه نه نه قز بنت کربلائی میرزای قراباغی	کربلایی میرزا	۱۲۶۹ق	۱۸/ن
۱۲	مشهدی محمد، محمد حسن بن حاج آقا بابا تاجر ساروی	تاجر	۱۲۷۰ق	۱۰۵/م
۱۳	حاجیه ملک‌زاده خانم بنت ملک آرا	شاهزاده	۱۲۷۵	۵۴/ح
۱۴	شیرعلی بن مشهدی خانعلی باغبان ساروی	باغبان	۱۲۸۰ق	۸/ش
۱۵	آقا شیخ محمد علی خلف ملا میرزا آقا افراپلی	ملا	۱۲۸۴ق	۵۰/م
۱۶	حاجی محمد علی ابن حاجی غلامعلی عطار ساروی	عطار	۱۲۸۵ق	۵۱/م
۱۷	ساره خانم بنت حاجی علی اکبر قصاب مازندرانی	قصاب	۱۲۸۷ق	۲/س
۱۸	زینب خواتون خانم بنت آقا میرزا محمد اسکوئی	آقا میرزا	۱۲۹۰ق	۳/ز
۱۹	مرضیه بنت میرزا شفیع بالا کولائی و زوجهٔ آخوند ملا میرزای سمسکندی	میرزا	۱۲۹۱ق	۵۵/م
۲۰	آقا شیخ محمد بن آخوند ملا صفر	آخوند	۱۲۹۵ق	۹/ح
۲۱	زهرا، حمیده، مریم، حاجیه خانم دختران حاج سید محمد باقر درب مسجدی	درب مسجدی	۱۲۹۹ق	۶/گ
۲۲	شیخ محمد رضا شیخ بن ملا آخوند بابا نوکنده‌ای	ملا	۱۳۰۱ق	۲۲/ن
۲۳	مشهدی علینقی عطار بن حاج تقی عطار	عطار	۱۳۰۱ق	۱۸/ع

ردیف	واقف	شغل پدر واقف	سال وقف	کلاسه اوقافی
۲۴	سلیمه بنت ملا علی اصغر زوجهٔ استاد ابراهیم دباغ	ملا	۱۳۰۵ق	۲/س
۲۵	کربلائی محمد صحاف بن کربلائی محمد تقی صحاف	صحاف	۱۳۰۶ق	۱۴/م
۲۶	فاطمه بنت اسکندر میرزا	شاهزاده	۱۳۱۱ق	۵/ف
۲۷	آقا ملا خلیل خلف حاجی علی اکبر قصاب ساروی	قصاب	۱۳۱۴ق	۱۵/خ
۲۸	محمد تقی بن ملا دوست محمد مقدسی	ملا	۱۳۱۵ق	۹/م
۲۹	آقا مشهدی محمد رضا بن حاجی عبدالله تاجر ساروی	تاجر	۱۳۱۵ق	۱۸/م
۳۰	عبدالوهاب سلطان تلاوکی خلف آقا فضل‌الله یوزباشی	یوزباشی	۱۳۱۶ق	۹/ز
۳۱	آقا شیخ محمد عطار بن شیخ سلیم روضه‌خوان	روضه‌خوان	۱۳۱۷ق	۱۲/م
۳۲	حاج محمد یوسف تاجر ساروی خلف میرزا عبدالوهاب ناظم	ناظم	۱۳۱۷ق	۳/ی
۳۳	خدیجه خانم شهیره به قمر بنت آقا شیخ معروف به پیش‌نماز ساروی	پیش‌نماز	۱۳۲۰ق	۳/ق
۳۴	کربلائی شیخ حسن بن ملا میرزا آقا	ملا	ربیع‌الاول ۱۳۲۰ق	۲۹/ح
۳۵	بی بی بنت امیر خان میر پنجه زرین‌آبادی	میر پنجه	۱۳۲۳ق	۶/ب
۳۶	حاجیه فاطمه خانم دختر محمد ابراهیم خان سرتیپ دودانگه	سرتیپ	۱۳۲۳ق	۸۵/م
۳۷	کربلائی رجبعلی بن کربلائی شیخ حسن	شیخ	۱۳۲۳ق	۱۶/ر
۳۸	کربلائیه ملا نه نه جانی صبیهٔ کربلائی رضا چاقوساز زوجهٔ کربلائی اسماعیل	چاقوساز	۱۳۲۴ق	۴/ن
۳۹	آقا میر محمد علی بن حاجی سید رضا بقال ساروی	بقال	۱۳۲۴ق	۳۴/م
۴۰	ملا زکی بن ملا مؤمن امیر مرگابی	ملا	۱۳۲۴ق	۱۲/ز
۴۱	حاجیه خانم صبیهٔ حاجی بابا مسگر ساروی	مسگر	۱۳۲۹ق	۷/ح
۴۲	آقا سید تقی علاقه بند بن آقا میرزا محمد علی ملاباشی پهنه کلائی	ملا	۱۳۳۰ق	۲/ت

منبع: آرشیو اسناد سازمان اوقاف و امور خیریه

۶- نتیجه‌گیری

القاب از عنوان‌های نمادینی است که نشان‌دهندهٔ تعلق طبقاتی و تمایز هویتی افراد جامعهٔ قاجاری از یکدیگر بوده است. در طی این دوره، لقب نمادی بوده که هم انعکاس ساختار سنتی طبقاتی و نظام سلسله‌مراتب اجتماعی است و هم اینکه ساختار به القاب، بار معنایی و ارزشی ویژه‌ای می‌داده است. واکاوی داده‌های ۲۶۸ سند وقفی شهر ساری در دورهٔ قاجار پیشامشروطه، تصویری چندسویه و پیچیده از ساختار اجتماعی واقفان ترسیم می‌کند. این داده‌ها نشان می‌دهد که فرایند وقف، برخلاف تصوری تقلیل‌یافته به نهادهای دینی یا طبقات ممتاز، بازتاب گسترده‌ای از مشارکت اجتماعی طیفی متنوع از گروه‌ها و لایه‌های شهری داشته است. از یک سو، حضور پررنگ القابی همچون «حاجی» (۵۶ مورد)، «کربلایی» (۴۰ مورد)، «مشهدی» (۱۹ مورد)، «آقا» (۱۶ مورد)، «خانم» (۱۴ مورد)، و «میرزا» (۱۳ مورد) حاکی از آن است که بخش بزرگی از واقفان از

طبقات میانه و سنتی جامعه، اعم از بازاریان، پیشه‌وران، دین‌داران متشرع و طبقات فرودست شهری برخاسته‌اند که با انجام سفرهای زیارتی یا برخورداری از پایگاه‌های محلی، منزلت اجتماعی خاصی یافته‌اند. این القاب، نه‌فقط جایگاه دینی که نوعی سرمایهٔ نمادین برای مشروعیت وقف در بافت اجتماعی شهر نیز محسوب می‌شده است.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که اقشار گوناگون در تولید وقف مشارکت داشته‌اند؛ از اصناف سنتی همچون «بزاز»، «بقال»، «آهنگر»، «چاقوساز»، «صحاف»، «پالان‌دوز»، «عطار»، «مسگر» و «نیل‌فروش» گرفته تا صاحبان حِرف تخصصی‌تر نظیر «طبیب»، «شمشیرگر»، «صدر» و «مؤذن» مشاغل بازاری و صنفی (مانند تاجر با ۱۵ و بقال با ۳ مورد) نیز سهم قابل‌توجهی در بین واقفان دارند؛ موضوعی که نشان‌دهندهٔ نقش فعال طبقات متوسط شهری در شکل‌دهی به نهاد وقف است. در کنار آن، شماری از مشاغل با ساختار دیوانی و نظامی نظیر «بیگلربیگی»، «سردار منتظم‌الدوله»، «ناظم»، «یوزباشی» و «سرهنگ»، به‌ویژه در میان پدران واقفان، نشان‌دهندهٔ حضور طبقات ممتاز و صاحب‌نفوذ در این عرصه است.

دیگر نتایج پژوهش نشان می‌دهد که پیشینهٔ خانوادگی و جایگاه طبقاتی القاب پدران واقفان در تصمیم به وقف نقشی تعیین‌کننده داشته است. القاب موروثی یا منزلت‌های مذهبی مانند «شیخ»، «ملا» و «آخوند» در میان پدران واقفان، نشان از استمرار سرمایهٔ اجتماعی درون خانوادگی دارد. این نکته به‌ویژه در مواقعی که هم واقف و هم پدر او دارای القاب دینی‌اند (نظیر «آخوند»، «شیخ»)، تقویت می‌شود و از انتقال ارزش‌های دینی و سنتی به نسل بعدی خبر می‌دهد. تحلیل داده‌های اسناد، تنوع چشمگیری از القاب و مشاغل را در میان واقفان و پدران آنان آشکار می‌سازد. در این اسناد واقفان در ۸۳ مورد دارای عنوان شغلی و در ۲۲۶ نیز دارای لقب مشخص‌اند. در ۱۸۵ مورد، شغل واقف ذکر نشده و همچنین، در ۴۲ مورد، واقف بدون لقب خاصی بوده است. دربارهٔ پدران واقفان در ۷۸ سند وقفی که نام پدران واقف ذکر شده است، القاب پدران واقف در متن وقف‌نامه آمده و در ۳۷ سند شغل این پدران درج شده است.

بررسی داده‌ها، نه‌تنها تنوع خاستگاه‌های اجتماعی واقفان را آشکار می‌سازد، بلکه نشان می‌دهد که نهاد وقف، بستر پیوند میان طبقات، اصناف، گروه‌های دینی، زنان، و نخبگان محلی بوده و به‌مثابهٔ یکی از کانال‌های مهم کنش عمومی در جامعهٔ شهری قاجار عمل کرده است. مشارکت متوازن و متکثر گروه‌ها در وقف، در کنار پراکندگی القاب و مشاغل، بازتابی از ساختار طبقاتی متنوع و در حال گذار ساری در آستانهٔ تحولات سیاسی و اجتماعی مشروطه است. این الگوهای وقفی، در عین آنکه حامل سنت‌های دیرینه بودند، امکان بروز کنش داوطلبانه را در سطح گسترده‌ای از جامعه فراهم ساختند و زمینه‌های مشارکت عمومی در شکل‌دهی به فضاهای مذهبی، اقتصادی و فرهنگی شهر را تقویت کردند. چنین تصویری از نقش اجتماعی واقفان، درک ما از تاریخ اجتماعی شهرهای دورهٔ قاجار را عمیق‌تر می‌سازد و نشان می‌دهد که وقف، به‌مثابهٔ نهادی اجتماعی، هم بازتاب و هم ابزار بازتولید ساختارهای اجتماعی بوده است.

تحلیل اسناد وقفی ساری نشان می‌دهد که کنش‌های واقفان فراتر از عملی فردی یا خانوادگی بوده و اثرات گسترده‌ای بر ساختار اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی جامعهٔ شهری داشته است. نخستین اثری که می‌توان مشاهده کرد، تقویت همبستگی اجتماعی و انسجام محلی است. موقوفات، با تأمین نیازهای

عمومی ازجمله حمایت از نیازمندان، برپایی مدارس، تعمیر مساجد و تأمین امکانات مذهبی و فرهنگی، موجب شکل‌گیری شبکه‌ای از وابستگی‌های اجتماعی و تقویت اعتماد متقابل میان طبقات مختلف جامعه می‌شد. این موضوع، به‌ویژه در شهری متوسط مانند ساری، پایه‌های مشارکت جمعی و روابط اجتماعی محلی را تثبیت می‌کرد. این اقدام‌های واقفان باعث ترویج و تثبیت ارزش‌های فرهنگی و مذهبی در جامعه شد. القاب زیارتی و دینی، و همچنین مشاغل روحانیان و فعالیت‌های خیریه، نشان‌دهندهٔ انتقال ارزش‌های دینی و اخلاقی به نسل‌های بعدی بود. این روند، منزلت خانوادگی واقفان را ارتقا می‌داد و الگویی برای دیگر اعضای جامعه ایجاد می‌کرد و هنجارهای اخلاقی و مذهبی را در سطح عمومی تقویت می‌کرد. به بیان دیگر، وقف به‌عنوان ابزاری فرهنگی، موجب بازتولید سرمایهٔ نمادین و ارزش‌های اجتماعی در سطح محلی می‌شد. نتیجهٔ دیگر، تأثیر اقتصادی و معیشتی بر جامعهٔ شهری است. بسیاری از موقوفات در قالب بازار، مغازه، زمین کشاورزی یا منابع مالی ایجاد شده بودند که علاوه‌بر تأمین درآمد خانوادگی واقف، به جریان اقتصادی شهر نیز کمک می‌کردند. این کارها موجب افزایش دسترسی به خدمات عمومی، ایجاد فرصت‌های شغلی در سطح محلی و کاهش نابرابری اقتصادی نسبی در جامعه می‌شد؛ به عبارت دیگر، وقف نوعی «سرمایهٔ اجتماعی-اقتصادی» ایجاد می‌کرد که علاوه‌بر خانوادهٔ واقف، گروه‌های اجتماعی وسیع‌تری از آن بهره‌مند می‌شدند. علاوه‌بر این، حضور زنان واقف و مشارکت آنان در ایجاد موقوفات، اثر برابری‌خواهانه و تقویت جایگاه زنان در فضای عمومی و مذهبی ساری داشت. گرچه تعداد زنان واقف کمتر از مردان بود، موقوفات آنان در تأمین نیازهای آموزشی، مذهبی و اجتماعی نقش مؤثری ایفا می‌کرد و نشان می‌داد که زنان طبقهٔ متوسط و مرفه می‌توانستند بخشی از فعالیت‌های عمومی و خیرخواهانه را در جامعه رهبری کنند.

در نهایت، فعالیت‌های واقفان، به‌ویژه مداخلهٔ آنان در تخصیص منابع موقوفه، فرایندی از بازتولید قدرت محلی و منزلت اجتماعی ایجاد می‌کرد. خانواده‌هایی که در عرصهٔ وقف فعال بودند، نه‌تنها ازنظر مالی و مذهبی اعتبار داشتند، بلکه نفوذ اجتماعی و فرهنگی آنان نیز تثبیت می‌شد. این وضعیت موجب شکل‌گیری شبکه‌ای از ارتباطات اجتماعی میان طبقات مختلف، اصناف و روحانیان می‌شد و نقش واقفان را به‌عنوان «عامل پیوند اجتماعی» در جامعهٔ شهری برجسته می‌کرد. درمجموع، وقف در ساری، علاوه‌بر کارکرد مذهبی و خیریه، بستری مهم برای اثرگذاری اجتماعی، تقویت سرمایهٔ فرهنگی و مذهبی، و بازتولید منزلت و هویت جمعی بود. این فعالیت‌ها، ضمن ترویج همکاری، همبستگی و مشارکت عمومی، چهارچوبی برای انسجام اجتماعی و ایجاد فرصت‌های مشارکتی در جامعه فراهم می‌کرد و نشان‌دهندهٔ نقش کلیدی واقفان در شکل‌دهی به ساختار اجتماعی و فرهنگی شهرهای قاجاری است.

اسناد

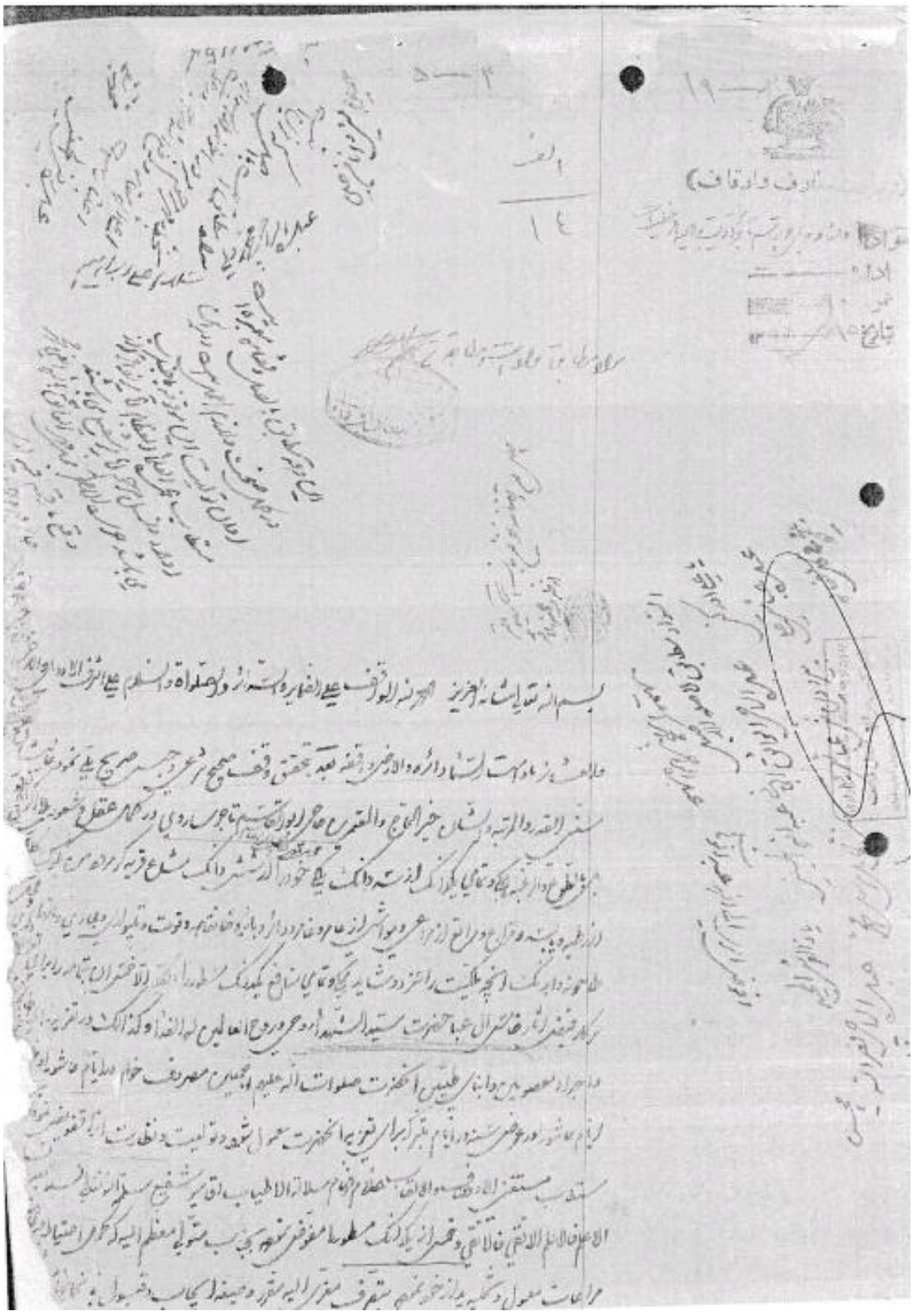

منابع

احمدی، نزهت (۱۳۸۹). *وقف و گسترش امور درمانی با تکیه بر اسناد وقفی تهران*. آوای امید.

احمدی، محمد عزیز (۱۳۸۸). لقب: نمادی از هویت یا برچسبی از حقارت؟. *پژوهشنامهٔ انسان‌شناسی*، *۷*(۱۱)، ۹-۲۳.

https://www.magiran.com/p755201

ادارهٔ کل اوقاف و امور خیریه مازندران (بی‌تا). *مجموعه‌ای از اسناد وقفی*. اسناد کلاسهٔ: ۱۳۹/م؛ ۱/ن؛ ۹/ن؛ ۴۱/ع؛ ۱۴/ظ؛ ۷/ک؛۴/ج؛ ۱۲/خ؛ ۴/ج؛ ۱۶/الف؛ ۱۴۰/الف؛ ۴۸/ع؛ ۲/خ؛ ۶۱/م؛ ۳۱/ر؛ ۳/ع؛ ۱۲۵/م؛ ۶/ش؛ ۱۵/ب؛ ۵۸/ع؛ ۲۳/الف؛ ۴/ف؛ ۲/ی؛ ۶۳/الف؛ ۶۲/م؛ ۵۱/ع؛ ۴۰/ع؛ ۱/س؛ ۴۰/م؛ ۵/ع؛ ۲۱/م؛ ۱/ع؛ ۴/گ؛ ۲۴/الف؛ ۶/ن؛ ۲۹/ع؛ ۲۴/الف؛ ۲/م؛ ۳/د؛ ۱۲/ع؛ ۴/ش؛ ۱۱/خ؛ ۱۵۹/الف؛ ۶۶/م؛ ۱۰/ز؛ ۴/الف؛ ۲۱/الف؛ ۵۹/الف؛ ۴۳/ح؛ ۴/ح؛ ۱۵۹/م؛ ۷/خ؛ ۳۵/م؛ ۱۹/م؛ ۱۴/الف؛ ۳/پ؛ ۲۲/ر؛ ۴۲/ح؛ ۲۴/ع؛ ۳۸/م؛ ۹۴/م؛ ۲/ک؛ ۱۸/ن؛ ۲/الف؛ ۱۰۵/م؛ ۳/خ؛ ۱۸۲/م؛ ۷/ب؛ ۷/الف؛ ۲۲/ت؛ ۲/ع؛ ۶۵/م؛ ۱۲/ف؛ ۵/ر؛ ۸۴/الف؛ ۴۷/م؛ ۲۴/ب؛ ۵۴/ح؛ ۳۳/ع؛ ۳۲/الف؛ ۱/د؛ ۴۳/الف؛ ۵/ن؛ ۸/ش؛ ۳۲/ح؛ ۷/ن؛ ۴۶/الف؛ ۱۵/م؛ ۴/ک؛ ۲۰/ص؛ ۱/ق؛ ۴۴/الف؛ ۶۰/الف؛ ۶۲/ع؛ ۳۰/م؛ ۵۰/م؛ ۵۱/م؛ ۴۱/م؛ ۹۵/م؛ ۲/س؛ ۱۳۳/م؛ ۲/ر؛ ۱۳/ز؛ ۹/ع؛ ۳/ز؛ ۷/ر؛ ۷۳/الف؛ ۵۵/م؛ ۱۱/ع؛ ۲۸/ر؛ ۱۳/ن؛ ۱۰/ع؛ ۴۰۸/م؛ ۲۱/ت؛ ۵/ر؛ ۳۷۹/م؛ ۳۹/ح؛ ۹/ح؛ ۵۲/م؛ ۱۰/ب؛ ۸۴/م؛ ۱۵/ر؛ ۳۶/الف؛ ۱۵/الف؛ ۸/الف؛ ۱۳/ف؛ ۱۹/الف؛ ۳۲/م؛ ۶/گ؛ ۳۸/ع؛ ۱/ب؛ ۱۱/ق؛ ۱۵۰/الف؛ ۲۲/ن؛ ۸۵/الف؛ ۵۲/ع؛ ۲/ز؛ ۸/ک؛ ۳۰/م؛ ۲۳/ن؛ ۱۸/ع؛ ۵/الف؛ ۴۲۱/م؛ ۵/ح؛ ۱/پ؛ ۱/چ؛ ۸/ح؛ ۵۸/الف؛ ۹/س؛ ۱/ر؛ ۲/ف؛ ۱۹/ر؛ ۲۰/ن؛ ۱۱/ر؛ ۶/الف؛ ۲۱/ر؛ ۲۷/الف؛ ۲/س؛ ۱۱۹/م؛ ۲۴/ت؛ ۱۰/م؛ ۱۲۳/م؛ ۶/ح؛ ۱۴/م؛ ۱۰/د؛ ۱/ت؛ ۱/م؛ ۳/گ؛ ۳۶/ح؛ ۹/ف؛ ۳۹/ع؛ ۲/ش؛ ۷/م؛ ۳۷/الف؛ ۲۱/ع؛ ۱۴/ع؛ ۸/ن؛ ۲۳/ت؛ ۶/ر؛ ۳۵/الف؛ ۶/م؛ ۲/ب؛ ۷۷/م؛ ۱۱/الف؛ ۵/ف؛ ۹/ش؛ ۴۱/ر؛ ۱۷/س؛ ۱۲۴/م؛ ۵۳/الف؛ ۴۰/الف؛ ۱۶/ع؛ ۷/ف؛ ۱۱/ح؛ ۲۹/الف؛ ۶۱/الف؛ ۳/ح؛ ۱۰۰/م؛ ۸/ع؛ ۱۵/خ؛ ۹/م؛ ۱/الف؛ ۶/ر؛ ۳۸/الف؛ ۷/گ؛ ۱۵/ح؛ ۱۸/م؛ ۹/ز؛ ۲۶/الف؛ ۴۹/ع؛ ۸/ب؛ ۱۰/الف؛ ۳/ر؛ ۷۱/ع؛ ۱۲/م؛ ۳/ی؛ ۴۸/م؛ ۱۱۳/الف؛ ۱۶/الف؛ ۱۴/ح؛ ۴۹/م؛ ۴/م؛ ۴۲/م؛ ۴۴/م؛ ۱۸/الف؛ ۳/ق؛ ۱۲/ن؛ ۲۹/ح؛ ۲۳/ع؛ ۱۷/الف؛ ۱/ح؛ ۱۴/خ؛ ۲۸/ح؛ ۷/ش؛ ۴۳/م؛ ۲۹/ر؛ ۳۴/ر؛ ۵/م؛ ۵/خ؛ ۴/ز؛ ۱۱/م؛ ۶/ب؛ ۸۵/م؛ ۳/ط؛ ۵۵/۱۶/الف؛ ۴/ن؛ ۶۵/الف؛ ۳۴/م؛ ۱۱/ب؛ ۱۲/ز؛ ۴۸۶/م؛ ۳/الف؛ ۲۰/ع؛ ۲/ص؛ ۲/پ؛ ۱۷/ز؛ ۴/ع؛ ۱/ش؛ ۱/ف؛ ۷/ح؛ ۱۴/ر؛ ۲/ت.

امین، سید حسن (۱۳۸۵). ایران‌شناسی القاب: بازتاب طبقاتی و فرهنگی در نامگذاری‌ها. *نشریهٔ حافظ*، (۲۹)، ۶-۲۱.

https://ensani.ir/fa/article/202597

ایرانخواه، مریم (۱۳۹۴). *وقف‌نامه‌های بانوان مشهد در دورهٔ قاجاریه*. راشدین.

سیدی، سید محمد (۱۳۹۸). *خاتون*. مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.

https://www.cgie.org.ir/fa/article/236730/

شاه‌حسینی، پروانه، و معیری، هاله (۱۳۹۸). زنان و وقف؛ مطالعهٔ موردی شهر تهران در دورهٔ قاجاریه و پهلوی. *فصلنامهٔ جغرافیا*، *۱۷*(۶۰)، ۱۴۹-۱۶۵.

https://mag.iga.ir/article_249575.html

شکوری، ابوالفضل (۱۳۶۸). نقش القاب در رجال‌شناسی. *نشریه یاد*، (۱۶). ۹۷-۱۳۷.

https://ensani.ir/fa/article/17316

طباطبائی، سید محمدحسین (۱۴۱۷ق). *المیزان فی تفسیر القرآن* (ج. ۱۸). دفتر انتشارات اسلامی.

گافمن، اروینگ (۱۳۹۱). *نمود خود در زندگی روزمره* (مسعود کیانپور، مترجم). مرکز.

ملک‌زاده، الهام، و افرافر، مرضیه (۱۳۹۶). کارکرد موقوفات زنان از مشروطه تا پایان دورهٔ پهلوی اول. *پژوهش‌های تاریخی*، ۹(۳)، ۲۵۷-۲۷۱.
https://doi.org/10.22108/jhr.2017.100615.1001

نوروزی، جمشید، نوروزی، فرشید، و عبادی، عباس (۱۴۰۲). ویژگی‌ها و مصارف موقوفات زنان ساری و بارفروش در دورهٔ قاجار. *فصلنامهٔ گنجینهٔ اسناد*، ۳۳(۲)، ۷۵-۱۰۰.
https://doi.org/10.30484/ganj.2023.3065

ورنر، کریستف (۱۳۷۸). زنان واقف در تهران عهد قاجار (نسیم مجیدی قهرودی، مترجم). *نشریهٔ وقف میراث جاویدان*، ۷(۲۸)، ۱۱۵-۱۲۲.
http://noo.rs/vWIWj

References

Ahmadi, M. A. (2010). Title: A Symbol of Identity with a Label of Inferiority?. *Iranian Journal of Anthropology*, *7*(11), 9-23. https://www.magiran.com/p755201 [In Persian]

Ahmadi, N. (2010). *Endowment and Development of Medical Affairs Based on Tehran Endowment Documents*. Avaye Omid nashr. [In Persian]

Amin, S. H. (2006). Iranian Studies of Titles: Class and Cultural Reflections in Naming. *Hafez Magazine*, (29), 6-21. https://ensani.ir/fa/article/202597 [In Persian]

Becker, H. S. (1963). *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. Free Press.

Goffman, I. (2012). *The Appearance of the self in everyday life* (M. Kianpour, Trans.). Markz. [In Persian]

Irankhah, M. (2015). *Endowment Letters of Women of Mashhad in the Qajar Period*. Rashedin. [In Persian]

Malekzadeh, E., & Afrafar, M. (2017). The Function of Women's Endowments from the Constitutional Revolution to the End of the First Pahlavi Period. *Historical researches*, *9*(3), 257-271. https://doi.org/10.22108/jhr.2017.100615.1001 [In Persian]

Mazandaran General Department of Endowments and Charity Affairs (n.d). *A collection of Endowment Documents*. Class Documents: 139/M-1/N-9/N-41/A; 14/Z;7/K; 4/J; 12/Kh; 4/J; 16/A; 140/A; 48/A; 2/K; 61/M; 31/R; 3/A; 125/M; 6/Sh; 15/B; 58/A; 23/A; 4/F; 2/Y; 63/A; 62/M; 51/A; 40/A; 1/S; 40/M; 5/A; 21/M; 1/A; 4/G; 24/A; 6/N; 29/A; 24/A; 2/M; 3/D; 12/A; 4/Sh; 11/Kh; 159/A; 66/M; 10/G; 4/A; 21/A; 59/A; 43/H; 4/H; 159/M; 7/Kh; 35/M; 19/M; 14/A; 3/P; 22/R; 42/H; 24/A; 38/M; 94/M; 2/K; 18/N; 2/A; 105/M; 3/Kh; 182/M; 7/B; 7/A; 22/T; 2/A; 65/M; 12/F; 5/R; 84/A; 47/M; 24/B; 54/H; 33/A; 32/A; 1/D; 43/A; 5/N; 8/SH; 32/H; 7/N; 46/A; 15/M; 4/K; 20/S; 1/Q; 44/A; 60/A; 62/A; 30/M; 50/M; 51/M; 41/M; 95/M; 2/S; 133/M; 2/R; 13/Z; 9/A; 3/Z; 7/R; 73/A; 55/M; 11/A; 28/R; 1 3/N; 10/A; 408/M; 21/T; 5/R; 379/M; 39/H; 9/H; 52/M; 10/B; 84/M; 15/R; 36/A; 15/A; 8/A; 13/F; 19/A; 32/M; 6/G; 38/A; 1/B; 11/Q; 150/A; 22/N; 85/A; 52/A; 2/Z; 8/K; 30/M; 23/N; 18/A; 5/A; 421/M; 5/H; 1/P; 1/C; 8H; 58/A; 9/S; 1/R; 2/F; 19/R; 20/N; 11/R; 6/A; 21/R; 27/A; 2/S; 119/M; 24/T; 10/M; 123/M; 6/H; 14/M; 10/D; 1/T; 1/M; 3/G; 36/H; 9/F; 39/A; 2/SH; 7/M; 3 7/A; 21/A; 14/A; 8/N; 23/T; 6/R; 35/A; 6/M; 2/B; 77/M; 11/A; 5/F; 9/SH; 41/R; 17/S; 124/M; 53/A; 40/A; 16/A; 7/F; 11/H; 29/A; 61/A; 3/H ; 100/M; 8/A; 15/Kh; 9/M; 1/A; 6/R; 38/A; 7/G; 15/H; 18/M; 9/Z; 26/A; 49/A; 8/B; 10/A; 3/R; 71/A; 12/M; 3/Y; 48/M; 113/A; 16/A; 14/H; 49/M; 4/M; 42/M; 44/M; 18/A; 3/Q; 12/N; 29/H; 23/A; 17/A; 1/H; 14/Kh; 28/H; 7/Sh; 43/M; 29 R; 34/R; 5/M; 5/X; 4/Z; 11/M; 6/B; 85/M; 3/I; 16/55/A; 4/N; 65/A; 34/M; 11/B; 12/Z; 486/M; 3/A; 20/A; 2/P; 2/P; 17/Z; 4/A; 1/S; 1/F; 7/H; 14/R; 2/T. [In Persian]

Nieto, S. (2010). *Language, Culture and Teaching*. Routledge.

Nowrozi, J., Nowrozi, F., & Ebadi, A. (2023). Characteristics and uses of endowments of women in saris and bar-selling during the Qajar period. *Quarterly Treasure of*

Documents, *33*(2), 75-100. https://doi.org/10.30484/ganj.2023.3065 [In Persian]

Seydi, S. M. (2019). *Khatoon*. Center for the Great Islamic Encyclopedia. https://www.cgie.org.ir/fa/article/236730/ [In Persian]

Shahhosseini, P., & Moeiri, H. (2019). Women and Endowments; A Case Study of Tehran in the Qajar and Pahlavi Periods. *Geography Quarterly*, *17*(60), 149-165. https://mag.iga.ir/article_249575.html [In Persian]

Shakuri, A. (1989). The Role of Titles in Genealogy. *Yad Magazine*, (16), 97-137. https://ensani.ir/fa/article/17316 [In Persian]

Tabatabaei, S. M. H. (1996). *Al-Mizan in the Interpretation of the Quran* (Vol. 18). Daftar Entesharat Eslami. [In Persian]

Werner, C. (1999). Women of Endowment in Tehran during the Qajar period (N. Majidi Ghahrudi, Trans.). *Waqf Miras Javidan*, *7*(28), 115-122. http://noo.rs/vWIWj [In Persian]